

## SEÇKİ MÜŞAHİDƏ MISSİYASI

Azərbaycan Respublikası – Növbədənənar prezident seçkiləri, 7 fevral 2024-cü il

### İLKİN MÜŞAHİDƏLƏR VƏ NƏTİCƏLƏR ÜZRƏ BƏYANAT

#### İLKİN MÜŞAHİDƏLƏR

Fevralın 7-də keçirilən növbədənənar prezident seçkiləri məhdudlaşdırıcı mühitdə keçdi və seçkiyə hazırlıqlar səmərəli idarə edilsə də, tənqidi səslərin boğulması və siyasi alternativlərin olmaması ilə yadda qaldı. Bu, Azərbaycan Respublikasının bütün beynəlxalq səviyyədə tanınmış ərazisində keçirilən ilk seçki idi. Bu mövzu əsasən süst keçən kampaniyada üstünlük təşkil edib və ictimai əhval-ruhiyyəni əks etdirib. Hazırkı Prezidentin mövqeyi mənalı mübahisələndirilmədi, müstəqil media, vətəndaş cəmiyyəti və siyasi partiyalar üçün məkanın daralması ilə bərabər ölkə rəhbərinin səlahiyyətlərin artırılması isə həqiqi plüralizmdən məhrum olan rəqabətlə nəticələndi. Birləşmək, ifadə və sərbəst toplaşmaq kimi fundamental azadlıqlarına uzun müddətdir qoyulmuş ciddi məhdudiyyətlər həm qanunda, həm də təcrübədə həqiqi demokratik seçkilər üçün standartlara ziddir. Seçkiləri idarə edən qurumlar genişmiqyaslı səsvermə kampaniyası keçirmişdir, lakin mediada kampaniyanın nominal işıqlandırılması və analitik hesabatların demək olar ki, olmaması seçicilərin məlumatlı seçim etmək imkanını məhdudlaşdırmışdır. Seçki komissiyaları kifayət qədər resurslarla təmin olunsa da, açılış, səsvermə, səslərin hesablanması və nəticələrin cədvəllərə daxil edilməsi zamanı səhvlərin edilməməsi üçün mühüm təminatlarla çox vaxt məhəl qoyulmamış və əsaslı prosedur səhvləri və nöqsanları müşahidə edilmişdir.

Konstitusiyaya əsas azadlıqları təmin edir, lakin qanunvericilikdə və təcrübədə çoxsaylı qeyri-qanuni məhdudiyyətlər, o cümlədən Siyasi Partiyalar haqqında və Media haqqında yeni qəbul edilmiş qanunlarda hələ də qalmaqdadır və beynəlxalq standartlar və ATƏT-in öhdəliklərindən daha çox uzaqlaşan hüquqi çərçivənin formalaşması ilə nəticələnir. Seçki Məcəlləsi prosesi təfərrüatlı təsvir edir və seçki prosesinin bütün aspektlərini tənzimləyir. Seçki Məcəlləsinə edilən son texniki düzəlişlər DTİHB-nin tövsiyələrini nəzərə almamış və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarları icra edilməmişdir.

Seçki prosesinə bütün səviyyələrdə idarə edən qurumlar müəyyən edilmiş müddətlərə uyğun olaraq seçki hazırlıqlarını səmərəli şəkildə idarə etmiş və peşəkarlıq nümayiş etdirmişdirlər. Mərkəzi Seçki Komissiyası (MSK) mütəmadi olaraq müşahidəçilər və media nümayəndələri üçün açıq iclaslar keçirərək və qərarları operativ şəkildə dərc edərək şəffaflığa töhfə verib. Seçki prosesini idarə edən qurumlar bəzi maraqlı tərəflərin etimadını qazansa da, təcrübədə heç də bütün səviyyələrdə siyasi cəhətdən balanslaşdırılmış tərkibə malik deyildi və bəzi digər maraqlı tərəflər onun qərəzsiz və müstəqil fəaliyyət göstərmək qabiliyyətini şübhə altına alırlar. Ölkə üzrə keçirilən təlim proqramı DTİHB SMM tərəfindən interaktiv və hərtərəfli olaraq müsbət qiymətləndirilib. MSK bütün ölkədə səsvermə ilə bağlı geniş kampaniya aparıb. Seçki prosesini idarə edən qurumlar məcburi köçkünlərin səsvermə hüququnu təmin etmək üçün əhəmiyyətli səylər göstərmişdir.

6,5 milyon seçici qeydə alınıb. Bu rəqəm 2020-ci il parlament seçkilərindən təxminən 1,1 milyon artım deməkdir ki, bu da MSK-nın qeydə alınmış seçicilərlə Dövlət Statistika Komitəsinin səsvermə yaşında olan vətəndaşların sayı ilə bağlı məlumatları arasında davam edən əhəmiyyətli fərqi qismən həll etmiş olur. Seçici siyahılarının ictimaiyyətin tanış olması üçün əlçatan olmasına baxmayaraq, yaranan fərqi hərtərəfli izahi baxımından ictimaiyyətə açıq məlumatın olmaması və qeydiyyata alınmış seçicilərin sayının artması, seçici siyahılarının düzgünlüyünə və əhatəliliyinə inamsızlıq yaradır. Beynəlxalq standartlara zidd olaraq əqli və psixososial əlilliyi olan şəxslərin səsvermə hüququ ilə bağlı məhdudiyyətlər qalmaqdadır. Seçicilər seçki günü əvvəlcədən məhkəmə qərarı olmadan seçki

məntəqələrində seçici siyahılarına əlavə edilə bilər ki, bu da beynəlxalq qabaqcıl təcrübəyə uyğun deyil; bu hal təcrübədə müşahidə olunub.

Prezidentliyə namizədlər üçün ali təhsil və ölkədə yaşamaq kimi uyğunluq tələbləri beynəlxalq standartlara ziddir. MSK hazırkı prezident də daxil olmaqla yeddi namizədi qeydə alıb. Namizədlərin bəziləri kifayət qədər vaxtın olmadığını və MSK-ya tərəfindən qəbul edilməsində çətinlik çəkdiyini iddia edərək, imzatoqlama prosesini başa çatdırmayıblar. İmzaların toplanması və yoxlanılması prosesində şəffaflıq yox idi və bir neçə DTİHB SMM həmsöhbəti onun həqiqiliyinə şübhə ilə yanaşdıqlarını bildirmişdirlər. Siyasi partiyaların qeydiyyatı və ləğvi üçün bu yaxınlarda tətbiq edilmiş sərt tələblər plüralizmə mənfi təsir göstərmiş və birləşmək azadlığına əlavə məhdudiyətlər tətbiq etmişdir

Süskün keçən kampaniya məhdud ictimai iştirak yaratdı və sosial şəbəkələr də daxil olmaqla, həqiqi rəqabət xarakteri daşımırdı. Təşviqat kampaniyası ilk növbədə namizədlər və ya onların müvəkkilləri tərəfindən televiziya təqdimatları və sistemətik olaraq hər bir namizəd üçün bir poster nümayiş etdirən MSK tərəfindən təyin edilmiş 10,000 poster lövhələrindən istifadə etməklə həyata keçirilib. Hazırkı prezident seçkiqabağı təşviqat üçün rəsmi sosial media hesablarından istifadə etməyib, lakin Hökumətin internet saytlarında prezidentin fəaliyyətinin təbliği davam edib. Namizədlərin heç biri öz təşviqat çıxışlarında hazırkı prezidentin siyasətlərinə inandırıcı şəkildə etiraz etmədikləri səbəbindən seçicilər üçün alternativ təqdim olunmamışdır. Seçki kampaniyasının əsas xəttini Azərbaycanın suverenliyinin bərpası və Prezidentin xarici siyasətinə dəstək ilə bağlı fikirlər üstünlük təşkil edib. Kampaniya qaydaları həddən artıq məhdudlaşdırıcı olsa da, qeydə alınmış namizədlərdən heç biri azad təşviqat aparmaq imkanları ilə bağlı narahatlıqlarını ifadə etməyib. Bəzi vətəndaş cəmiyyəti və müxalifət nümayəndələri qeyd ediblər ki, mövcud qanunvericilik bazası və onun tətbiqi ümumilikdə onların sərbəst toplaşmaq azadlığı və ictimai toplantılar keçirmək, o cümlədən təşviqat dövründən kənar hüquqlarından istifadə etmək imkanlarına əhəmiyyətli dərəcədə mane olur.

Qanunvericilik qadın və kişilərə, o cümlədən siyasi partiyalarda bərabər münasibəti təmin etsə də, qadınların iştirakını təşviq etmək üçün heç bir xüsusi tədbirlər yoxdur və qadınlar ictimai və siyasi həyatın bütün aspektlərində kifayət qədər təmsil olunmur. 2013-cü ildən bəri prezident seçkilərində heç bir qadının namizədləyi irəli sürülməmiş və yaxud hər hansı qadın namizəd kimi qeydə alınmamış, və 26 siyasi partiyanın heç birinə qadın rəhbərlik etmir. Namizədlərin seçki platformalarının heç biri birbaşa gender bərabərliyi məsələsinə toxunmayıb. Hazırda sədr də daxil olmaqla parlament üzvlərinin 17 faizi qadındır. Eyni zamanda, qadınlar aşağı səviyyəli seçki qurumlarında, o cümlədən sədr kimi kifayət qədər təmsil olunurlar və seçilmiş bələdiyyə məclis üzvlərinin qadınlardan ibarət nisbəti 15 il ərzində 4 faizdən 39 faizə yüksəlmişdir.

Qanunvericilik kampaniyanın ianə və xərclərinin mənbələrinə və məbləğlərinə məhdudiyətlər müəyyən edir. MSK seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsinə nəzarət orqanı olaraq, seçki günündən əvvəl namizədlərin hesabat kampaniyası ilə bağlı gəlirləri və xərcləri haqqında məcmu məlumatları dərc edib. Bütün namizədlər, o cümlədən hazırkı Prezident, dərc olunmuş hesabatlara əsasən, öz kampaniyalarına xərc limitlərinə nisbətən nominal məbləğ sərf ediblər. Kampaniyanın altı iştirakçısının bəyan edilmiş kampaniya xərcləri hazırkı Prezidentin xərclədiyi məbləğdən təxminən üç dəfə az idi. MSK yalnız şübhəli hesab edilən namizədlərin maliyyə fəaliyyətinin auditini həyata keçirir və MSK qarşısında kampaniyanın maliyyə hesabatları üzrə apardığı auditin nəticələrini dərc etməsi kimi qanuni tələb qoyulmayıb və bu hal şəffaflığı və kampaniyanın maliyyələşdirilməsinə nəzarətin effektivliyini məhdudlaşdırır.

Tənqidçi jurnalistlərin son həbslərini nəzərə almaqla, media ilə bağlı həddindən artıq məhdudlaşdırıcı hüquqi çərçivə kütləvi informasi vasitələri üçün əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılmış mühit yaradıb və müstəqil jurnalistikanın və tənqidi müzakirələrin əhatə dairəsini məhdudlaşdıran geniş özünüsensura ilə nəticələnib. DTİHB SMM tərəfindən monitorinq edilən media ictimai yayımda pulsuz təqdimatlar, praym-taymda birgə dəyirmi masalar və bir neçə ödənişli siyasi reklamdan başqa, bütün kampaniya dövründə namizədlərin nominal işıqlandırılmasını təmin etmişdir. Bu, seçicilərin kampaniya iştirakçıları

və onların proqramları haqqında məlumat əldə etmək və məlumatlı səs vermək imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdır və Prezident haqqında tənqidi məlumatların demək olar ki, taməməmilə paylaşılmaması ilə yanaşı, kampaniyada rəqabət qabiliyyətinin olmamasına səbəb oldu.

Qanun seçki mübahisələrinin həlli üçün geniş hüquqi imkanlar ehtiva edir və sürətləndirilmiş müddətləri nəzərdə tutur. Bununla belə, seçki komissiyalarının siyasi cəhətdən balanslaşdırılmış tərkibi, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyi ilə bağlı uzun müddət davam edən narahatlıqlar və hüquq mütəxəssislərinə qoyulan məhdudiyyətlər effektiv hüquqi müdafiə hüququnun imkanları azaltmış olur. MSK seçki şikayətlərinə baxılması üçün Ekspert Qrupu yaradıb. MSK öz iclasında yalnız bir şikayətə baxıb, lakin DTİHB SMM-in müşahidəsinə əsasən seçkilərlə bağlı bəzi digər məsələlər şikayət kimi qiymətləndirilməyib və MSK tərəfindən baxılmamış qalıb. Məhkəmələr DTİHB müşahidəçiləri üçün açıq olan və tərəflərə iddialarını təqdim etmək imkanı verən, lakin ictimaiyyət üçün tam şəffaf olmayan dinləmələrdə MSK-ya qarşı doqquz şikayətə baxıblar.

Seçki Qanunu həm vətəndaş, həm də beynəlxalq müşahidənin aparılmasına təminat verir. Müstəqil vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının əksəriyyəti qeydiyyatda qanunvericilik və inzibati maneələrlə üzləşir ki, bu da onların maliyyələşdirilməsinə qoyulan məhdudiyyətlərlə yanaşı, müşahidə prosesini hazırlamaq və həyata keçirmək imkanlarına mənfi təsir göstərir. Nəticədə, qeydiyyatdan keçməmiş təşkilatların üzvləri özlərini fərdi qaydada akkreditasiya etməli olmuş və DTİHB SMM həmsöhbətlərinin fikirlərinə əsasən, həmin müşahidəçilərin əksəriyyəti bürokratik çətinliklərlə üzləşmişdir. Akkreditə olunmuş 88,000-ə yaxın yerli müşahidəçinin 51 faizi kampaniya iştirakçılarını təmsil edir, 42 faizi fiziki şəxslər kimi akkreditə olunub və yalnız 6 faizi qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən irəli sürülüb.

Seçki günündə seçki məntəqələrində sakitlik və bütövlükdə nizam-intizam müşahidə edilsə də, gün ərzində BSMM əhəmiyyətli prosedur çatışmazlıqlarını müşahidə edib. BSMM müşahidəçilərinin mənfi qiymətləndirmələrinin sayı əsasən səsvermənin məxfiliyi, təkrarən səsvermənin qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlərin görülməməsi, bülletenlərin qutulara atılması və seçici siyahılarında eyni görünən imzaların olması ilə bağlıdır. Həm beynəlxalq, həm də vətəndaş müşahidəçilərin bir sıra hallarda mühüm prosedurları məhdudiyyətsiz müşahidə edə bilməməkləri şəffaflığa kölgə salaraq müşahidə olunan məntəqələrdə mənalı müşahidə prosesini tam təmin etmədi. Müşahidə edilən seçki məntəqələrinin demək olar ki, 80 faizi əlilliyi olan şəxslər üçün müstəqil əlçatımlıq təmin etməyib. BSMM 1990-cı ilin ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 7.4-cü bəndinə uyğun olaraq seçki bülletenlərinin sayılıb-saxlanılmaması və dürüst şəkildə təqdim edilib-edilməməsi ilə bağlı ciddi suallar doğuran əhəmiyyətli prosedur səhvləri və nöqsanları və seçki qutusuna bülletenlərin atılması əlamətləri səbəbindən müşahidə edilən 113 səsəlin sayılması prosesindən yarıdan çoxunda (61) sayımı mənfi qiymətləndirmişdir. Seçki günü ərzində MSK səsvermə ilə bağlı yenilikləri, o cümlədən seçici fəallığını 76,7 faizə bərabər olduğunu elan etmişdir.

## İLKİN MÜŞAHİDƏLƏR

### Ümumi məlumat və siyasi kontekst

2023-cü il dekabrın 7-də Prezident İlham Əliyev növbədənənar prezident seçkilərinin 2024-cü il fevralın 7-də, yəni özünün yeddi illik mandatının nəzərdə tutulan müddətinin başa çatmasından 14 ay əvvəl keçiriləcəyini elan etdi. Seçkilərin keçirilməsinə dair qərar və Azərbaycan və Ermənistanın münasibətləri normallaşdırmaq və sülh müqaviləsi üzrə danışıqlar aparmaq niyyətlərini açıq şəkildə təsdiqlədiyi bəyant eyni gündə verilmişdir. Bu, Azərbaycanın 19 və 20 sentyabr tarixlərində həyata keçirdiyi hərbi əməliyyatlardan və 100,000-dən çox Qarabağ ermənisinin köçürülməsindən sonra baş verir.

Bu seçki Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində keçiriləcək ilk seçki idi. Növbədənənar seçkilərin təyin edilməsi ilə bağlı heç bir rəsmi səbəb göstərilməsə də, yanvarın 10-da Prezident, televiziya verdiyi

müşahidədə suverenliyin bərpasının bir mərhələnin başa çatması fikri ilə əsaslandırmışdır. Namizədlərin hər biri bu fikirləri təkrarlayaraq, erkən seçkilərin keçirilməsinin zəruriliyini təsdiqləyib.<sup>1</sup>

Prezident Əliyevin sədri olduğu hakim Yeni Azərbaycan Partiyası (YAP) hazırda parlamentdə (Milli Məclis) 116 deputat mandatından 69-na malikdir. Parlamentdə digər partiyalar, müstəqil olaraq namizədliyini irəli sürən deputatlar təmsil olunsalar da, təcrübədə, demək olar ki, bütün hallarda qərarların əleyhinə səs verən olmur. Hazırkı prezidentdən başqa bu seçkilərdə iştirak edən altı prezidentliyə namizədin hər biri yaxın keçmişdə Prezidenti dəstəkləyib. Bəzi müxalif siyasi partiyalar digər məsələlərlə yanaşı həqiqi demokratik proses üçün adekvat şəraitin olmadığını iddia edərək seçkidə iştirak etməmək qərarına gəlirlər.<sup>2</sup> Bundan əlavə, bir çox həmsöhbətin son təzyiqlər başlığı altında təsvir etdiyi bir mühitdə tənqidçi jurnalistlərin, vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin və parlamentdə olmayan müxalifət partiyalarının üzvlərinin son üç ayda çoxsaylı saxlanması və həbsləri əsassız saxlanma və həbslərlə bağlı yerli və beynəlxalq narahatlıqları gücləndirir.<sup>3</sup> Bu, ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 7.7-ci bəndinə ziddir və ATƏT öhdəliklərinə və beynəlxalq standartlara xas olan qanunun aliliyini pozur.<sup>4</sup>

Gender (kişi və qadın) Bərabərliyi haqqında Qanun qadınlara və kişilərə, o cümlədən siyasi partiyalarda bərabər münasibəti təmin etsə də, qadınların iştirakını təşviq etmək üçün heç bir xüsusi tədbirlər yoxdur və qadınlar ictimai həyatın bütün aspektlərində kifayət qədər təmsil olunmurlar.<sup>5</sup> 2013-cü ildən bəri prezident seçkilərində heç bir qadının namizədləyi irəli sürülməmiş və yaxud namizəd kimi qeydə alınmamış, və 26 siyasi partiyanın heç birinə qadın rəhbərlik etmir. Hazırda spiker də daxil olmaqla 20 qadın deputat (17 faiz) var.<sup>6</sup> 2004-cü ildən 2019-cu ilə qədər qadınlardan ibarət seçilmiş bələdiyyə məclis üzvlərinin nisbəti 4 faizdən 39 faizə yüksəlmişdir.<sup>7</sup>

## Seçki sistemi və hüquqi çərçivə

Prezident birbaşa ümumxalq səsverməsi yolu ilə, kvorum tələbi olmadan, səslərin mütləq əksəriyyəti ilə yeddi il müddətinə seçilir. Namizədlərdən heç biri səslərin yarısından çoxunu almıqda, ən çox səs toplamış iki namizəd arasında ikinci tur təşkil olunur.

<sup>1</sup> 16 oktyabr 2023-cü il Prezidentin partiyası və bu seçkilərdə namizədlərini irəli sürmüş digər 4 partiya da daxil olmaqla 23 siyasi partiyanın prezidentə [müraciət](#) ünvanlanmışdır: “Azərbaycanda fəaliyyət göstərən siyasi partiyalar ölkəmizin xoşbəxt gələcəyi naminə bir daha siyasi həmrəyliyi bildirir, xalqımızın firavanlığı, dövlətimizin əbədi suverenliyi üçün apardığımız uğurlu daxili və xarici siyasətdə Zati-alinizə dəstəyini bəyan edir.” Namizədlərdən bəziləri və digər partiyalar sonradan iddia etmişdirlər ki, onlar ərəzilərin geri alınması münasibətilə Prezidenti təbrik etmək baxımından Prezident administrasiyasının müraciətinə razılıq veriblər.

<sup>2</sup> Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası və *Müsavat* fəalları saxlanmasını əsas gətirib; Respublikaçı Alternativ Partiyası (REAL) üzvlərini boykot əvəzinə, istədikləri namizədə səs verməyə çağırıb.

<sup>3</sup> Yanvarın 16-da ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsi bu həbslərlə bağlı dərin narahatlığını ifadə edib. Digər məsələlərlə yanaşı 2019-cu il [Natiq Cəfərov Azərbaycana qarşı](#), 2020-ci il [İbrahimov və Məmmədov Azərbaycana qarşı](#), 2021-ci il [Əzizov və Novruzlu Azərbaycana qarşı](#) işlərində AIHM-in açıq şəkildə bildirmişdir ki, “cavabdeh Dövlətin iştirakı ilə bir sıra oxşar işlərdə verilən qərarlar hökumət tənqidçilərinin, vətəndaş cəmiyyəti fəallarının və hüquq müdafiəçilərinə qarşı cəza tədbirləri və 18-ci maddəni pozaraq cinayət qanunvericiliyindən sui-istifadə yolu ilə əsassız saxlama və həbs nümunəsini əks etdirmişdir”.

<sup>4</sup> 7.7-ci bəndə əsasən iştirakçı dövlətlər “qanun və dövlət siyasətinin siyasi təşviqatın ədalətli və azad mühitdə aparılmasına imkan vermək üçün fəaliyyətini təmin etmək öhdəliyi götürürlər ki, bunun çərçivəsində nə inzibati tədbirlər, zorakılıq, nə də hədə-qorxu partiyaların və namizədlərin öz fikirlərini sərbəst ifadə etməsinə, habelə seçicilərin onlarla tanış olmasına və müzakirə etməsinə və ya qısa qorxusu olmadan öz səsini verməsinə mane olmur”. 1966-cı il [Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın](#) (MŞHP) preambulasına baxın, ona əsasən “[...] qorxudan azad davranışa yalnız hər kəsin öz mülki və siyasi hüquqlarından istifadə edə biləcəyi şərait yaradıldığı halda nail olmaq olar [...]”.

<sup>5</sup> 35 nəfərlik Nazirlər Kabinetində bir qadın var, nazir rütbəsində isə qadın yoxdur. Hazırda rayon və şəhərlərdə prezident tərəfindən təyin olunan 87 RİH başçısı arasında qadın yoxdur.

<sup>6</sup> Parlamentin 15 komitəsindən ikisinə qadınlar sədrlik edir (13,3 faiz).

<sup>7</sup> Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiyanın altıncı [hesabatının](#) 27-ci bəndinə baxın.

Prezident seçkiləri ilk növbədə Konstitusiyaya (sonuncu dəyişiklik 2016-cı ildə edilib) və Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənir.<sup>8</sup> Konstitusiyaya əsas hüquq və azadlıqları təmin edir, lakin eyni zamanda onların məhdudlaşdırılması üçün geniş əsaslar ehtiva edir.<sup>9</sup> Birləşmək azadlığı qanunvericiliklə kifayət qədər qorunmayıb və hazırda Siyasi partiyalar haqqında yeni qanunla daha da məhdudlaşdırılıb; media üçün yeni qaydalar ifadə azadlığını həddindən artıq məhdudlaşdırır; sərbəst toplaşmaq azadlığının həyata keçirilməsi icra hakimiyyəti orqanlarının mülahizəsinə buraxılır və səmərəli hüquqi müdafiə hüququ təmin edilmir.<sup>10</sup> Qanunvericilikdə və təcrübədə vətəndaş və siyasi hüquqlara dair sözügedən və digər məhdudlaşdırıcı beynəlxalq standartlara və ATƏT-in demokratik seçkilərin keçirilməsi ilə bağlı öhdəliklərinə uyğun gəlmir.<sup>11</sup>

Seçki Məcəlləsi seçki prosesini təfərrüatlı təsvir edir və onun bütün aspektlərini tənzimləyir. Son seçkilərdən (2020-ci ilin may və iyul 2023-cü il) keçən müddətdə Seçki Məcəlləsinə iki dəfə və bəzi texniki dəyişikliklər edilsə də, onlar DTİHB və Venesiya Komissiyasının əvvəlki tövsiyələrini və ya Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin (AİHM) çıxardığı qərarları əhatə etmir. Əsas azadlıqların məhdudlaşdırılması, seçki komissiyalarının tərkibi, seçicilərin və namizədlərin hüquqlarının məhdudlaşdırılması, seçicilərin birdən çox namizədin müdafiəsi üçün imza atmasına qadağa və seçicilərin seçki günü seçici siyahılarına əlavə edilməsi qaydasının aradan qaldırılması zərurəti diqqət mərkəzində saxlanılan prioritet tövsiyələr sırasındadır.<sup>12</sup>

Bu yaxınlarda Media haqqında və Siyasi partiyalar haqqında yeni qanunlar qəbul olunmuşdur.<sup>13</sup> Media haqqında qanun, digər məsələlərlə bərabər, media qurumlarının reyestrini və onların yaradılmasına dair tələbləri, jurnalistlərin qeydiyyatdan keçmə şərtlərini ehtiva və xaricdən maliyyələşməsinə qadağan edir. Siyasi partiyalar haqqında qanunda partiyaya üzvlüklə bağlı dəyişikliklər, siyasi partiyaların maliyyələşdirilməsi və partiyaların buraxılması qaydaları öz əksini tapıb. Hər iki qanunun bəyan edilmiş məqsədi media və siyasi partiyalar üçün əlverişli mühit təmin etmək idi, lakin hər iki qanun bir sıra ciddi əsas olmayan məhdudlaşdırıcı qoyur, habelə hakimiyyət orqanlarına geniş səlahiyyətlər verir ki, bu halların hər biri birləşmək və ifadə azadlığına mane olur və özbaşına qərarlardan qorunur.<sup>14</sup>

Konstitusiyaya icra, qanunvericilik və məhkəmə orqanları arasında səlahiyyətlərin tam bölünməsinə təmin etmir, prezidentə parlament və ya məhkəmə hakimiyyəti tərəfindən tənzimlənməyən istənilən məsələni

<sup>8</sup> Əsas azadlıqlar və seçki prosesi ilə bağlı digər qanunvericilik aktlarına Media haqqında, Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında, Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında, Siyasi partiyalar haqqında qanunlar, Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələri, İnzibati Xətalər Məcəlləsi, və İnzibati Prosessual Məcəllə daxildir.

<sup>9</sup> Xüsusilə, [Konstitusiyaya Dəyişikliklər Layihəsinə dair 2016-cı il Rəyində](#) Venesiya Komissiyası, digər məsələlərlə bərabər, “ictimai asayışı” və “ictimai əxlaqı” pozmaq kimi toplaşmaq azadlığının məhdudlaşdırılmasının geniş əsaslara (Maddə 49), birləşmək azadlığına tətbiq olunan geniş qadağalara (Maddə 58) dair şərh vermişdir və Venesiya Komissiyasına əsasən bu: “qanunvericiyə hər hansı bir fəaliyyəti “cinayət” kimi müəyyən etmək və beləliklə, onu həyata keçirən və ya hətta “onu etmək” “niyyəti daşıyan” hər hansı birliyi qadağan etmək üçün kart-blanş verməkdir.”

<sup>10</sup> Ətraflı məlumat üçün bu hesabatın digər bölmələrinə baxın. ATƏT-in [Kopenhagen Sənədinin](#) 4-cü bəndində iştirakçı dövlətlər təsdiqlədilər ki, “onlar öz qanunlarının, qaydalarının, təcrübələrinin və siyasətlərinin beynəlxalq hüquq üzrə öhdəliklərinə uyğun olmasını və Prinsiplər haqqında Bəyannamənin və digər ATƏM öhdəliklərinin müddəalarına uyğunlaşdırılmasını təmin edəcəklər.”. 5.7-ci bənddə iştirakçı dövlətlər bir daha təsdiq edirlər ki, “insan hüquqları və əsas azadlıqları qanunla və beynəlxalq hüquq çərçivəsində öz öhdəliklərinə uyğun olaraq təmin ediləcəkdir”.

<sup>11</sup> MSHBP-in [25-ci Ümumi Şərhinin](#) 12-ci bəndində qeyd olunur ki, “ifadə, toplaşmaq və birləşmək azadlığı səsvermə hüququnun səmərəli həyata keçirilməsi üçün vacib şərtlərdir və tam qorunmalıdır”.

<sup>12</sup> DTİHB-nin Azərbaycandakı seçkilərlə bağlı bütün [əvvəlki hesabatlarına baxın](#).

<sup>13</sup> Qanunlar müvafiq olaraq 2022-ci ilin fevralında və 2023-cü ilin yanvarında qüvvəyə minib.

<sup>14</sup> Məsələn, Ədliyyə Nazirliyinin QHT-lərin və siyasi partiyaların qeydiyyatı və daxili fəaliyyətləri ilə bağlı səlahiyyətləri geniş və müdaxilə mahiyyətlidir (bax: Siyasi partiyalar haqqında Qanuna dair 2023-cü il tarixli [Birgə Rəyin](#) 58-ci bəndinə); 2022-ci il [Media Qanunu üzrə Birgə Rəyin](#) 23-cü bəndi “media məzmununa qoyulan ən çox məhdudlaşdırıcı ixtiyari təfsir üçün geniş imkan açan ciddi qeyri-müəyyənlik kimi” təsvir etmişdir. Hər iki qanun Venesiya Komissiyası və DTİHB tərəfindən gözlənilən birgə hüquqi rəylər verilməmişdən əvvəl qüvvəyə mindiyi üçün sonuncuların hələ də qüvvəsini itirməməmiş tövsiyələri nəzərə alınmayıb.

həll etmək hüququ verir. Prezidentin demokratik standartlara uyğun gəlməyən növbədənənar prezident seçkiləri təyin etmək üçün tam səlahiyyəti var.<sup>15</sup>

## Seçkinin idarə edilməsi

Seçki MSK, 125 Dairə Seçki Komissiyası (DSK) və hər biri beş il müddətinə təyin edilmiş 6319 Məntəqə Seçki Komissiyası (MnSK) tərəfindən idarə olunur.<sup>16</sup> MSK üzvləri və DSK-nın sədrleri və katibləri tam ştatlı işçi hesab olunurlar. MSK, DSK və MnSK müvafiq olaraq 18, 9 və 6 üzvdən ibarətdir.<sup>17</sup> MSK üzvləri sırasında 18 üzvdən yalnız 4-nün qadın olması qadınların aşağı səviyyədə təmsil olunmasını göstərir. Aşağı səviyyə komissiyalarda isə tam səsvermə hüququna malik komissiya üzvlərinin 41 faizini qadınlar təşkil edir. Aşağı səviyyəli komissiyaların üçdə birinə qadınlar sədrlik edir.

Parlament MSK üzvlərini seçir, DSK üzvləri MSK tərəfindən, MnSK üzvləri isə müvafiq DSK-lar tərəfindən təyin edilir. Qanunvericiyə əsasən, komissiyaların bütün səviyyələrdə tərkibi parlamentin siyasi tərkibini əks etdirir: parlament çoxluğu, parlament azlığı (parlamentdə təmsil olunan digər siyasi partiyalar kimi müəyyən edilir) və bitərəf deputatların hər biri isə komissiyaların üzvlərinin üçdə birini irəli sürür.<sup>18</sup> Buna baxmayaraq, parlamentdəki üç qrup arasında həqiqi siyasi fərq olmadığından, təcrübədə seçkilərin idarə edilməsi qurumlarının tərkibi balanslaşdırılmış və siyasi cəhətdən müxtəlif deyil.<sup>19</sup> Seçki prosesini idarə edən qurumlar bəzi maraqlı tərəflərin etimadını qazansa da, təcrübədə heç də bütün səviyyələrdə siyasi cəhətdən balanslaşdırılmış tərkibə malik deyil və bir sıra digər maraqlı tərəflər onun qərəzsiz və müstəqil fəaliyyət göstərmək qabiliyyətini şübhə altına alırlar.

Hər bir namizədin seçkiləri idarə edən bütün komissiyalarda məşvərətçi üzvlər təyin etmək hüququ var. Bununla belə, əksər namizədlər DSK səviyyəsində belə müvəqqəti üzvləri irəli sürməyiblər. Nəticədə DSK və MnSK səviyyəsində komissiya üzvlərinin böyük əksəriyyəti YAP-ın maraqlarını təmsil edirdi.

Texniki hazırlıqlar üçün müddətinin qısa olmasına baxmayaraq, proses yüksək səviyyədə və müəyyən edilmiş müddətlərdə aparılmışdır. MSK media nümayəndələrinin və müşahidəçilərin iştirakı ilə müntəzəm iclaslar keçirib ki, bu da öz növbəsində şəffaflığa töhfə vermişdir. Qərarlar məhdud müzakirələrlə yekdilliklə qəbul edilmiş və dərhal MSK-nın internet saytında dərc olunmuşdur. Seçkilər elan olunduqdan sonra MSK 87 qərarlar qəbul edib, özü və əməkdaşlıqda müxtəlif mövzularda<sup>20</sup> bir neçə seminar və treninqlər keçirib, müşahidəçilərin, MnSK üzvlərinin, hüquq-mühafizə orqanlarının nümayəndələrinin vəzifələri və seçki mübahisələrin həllinə dair müfəssəl dərslilər hazırlayıb.

<sup>15</sup> Konstitusiyaya Dəyişikliklər Layihəsinə dair 2016-cı il [Rəyinin](#) 55-ci bəndində Venesiya Komissiyası qeyd edib ki, prezidentə növbədənənar seçkilər təyin etmək üçün müstəsna və müstəqil səlahiyyətin verilməsi “demokratik standartlara uyğun gəlmir”, çünki bu, “seçkiləri ölkə rəhbərliyinin plebisitinə çevirə və avtoritar meyllərə legitimlik təmin edə bilər”. [MSBHP-ə 25 sayılı Ümumi Şərhin 9-cu bəndində](#) deyilir ki, “həqiqi dövri seçkilər nümayəndələrin onlara həvalə edilmiş qanunvericilik və ya icra hakimiyyəti səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün hesabatlılığını təmin etmək üçün vacibdir”.

<sup>16</sup> Buraya cari seçkilər üçün qaytarılmış ərazilərdə yaradılmış 26 yeni məntəqə seçki komissiyası, istirahət evlərində, xəstəxanalarda, digər tibb məntəqələrində, hərbi hissələrdə, neft platformalarında və dənizdəki gəmilərdə yaradılmış 218 xüsusi seçki məntəqəsi daxildir.

<sup>17</sup> Seçki komissiyalarının hazırkı tərkibi 2021-ci ildə təsdiq olunub. Qanun komissiya üzvlərinin mandatlarının sayını məhdudlaşdırmır.

<sup>18</sup> Qanunvericiliyə əsasən müvəkkillər neytral və qərəzsiz, dövlət orqanlarından, bələdiyyə qurumlarından, siyasi partiyalardan, digər hüquqi və fiziki şəxslərdən müstəqil olmalıdırlar.

<sup>19</sup> Bunu AİHM-in presedent hüququ da sübut edir. Digərləri ilə yanaşı, Qəhrəmanlı və başqaları Azərbaycana qarşı, ərizə № 36503/11 (AİHM, 8 oktyabr 2015-ci il) 78-ci bənd, Tahirov Azərbaycana qarşı, ərizə № 31953/11 (AİHM, 11 iyun 2015-ci il), 60-cı bənd və Ənnağı Hacıbəyli Azərbaycana qarşı, ərizə № 2204/11 (AİHM, 22 oktyabr 2015-ci il), 53-cü bənd.

<sup>20</sup> Buraya, digərləri ilə yanaşı, qadınlara və ilk dəfə səs verənlərə yönəlmiş seminarlar və seçki gününün mediada işıqlandırılması daxildir.

DSK-lar kifayət qədər resurslara malik və təcrübəlidirlər, tələb olunan tapşırıqları müəyyən edilmiş müddətdə yerinə yetirmiş və seçki gününə qədər öz işlərini səmərəli şəkildə icra etmişdirlər. Buna baxmayaraq, DSK-ların böyük əksəriyyətində sessiyalar, bir qayda olaraq, xüsusi əsasda və qısa xəbərdarlıq verməklə təşkil olunurdu. Bu hal və qəbul edilmiş qərarların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş müddətdə ardıcıl şəkildə DSK-ların məlumat lövhələrində dərc edilməməsi şəffaflıq mühitini azaldıb.

MSK aşağı səviyyəli seçki komissiyaları üçün seçki günü prosedurları, o cümlədən nəticələr protokollarının doldurulması ilə bağlı ümummilli ardıcıl təlim proqramını həyata keçirmişdir. DTİHB SMM-in uzunmüddətli müşahidəçiləri tərəfindən müşahidə edilən təlimlərin peşakar, interaktiv və hərtərəfli keçirildiyi qiymətləndirilib.

MSK əsasən səsvermə ilə bağlı seçicilərin fəal iştirakını təşviq edən geniş seçici məlumat kampaniyasına başlamışdır. Bu, daha çox sayda posterlərdən və onlayn mənbələrdən geniş istifadə etməklə həyata keçirilib. Bundan əlavə, MnSK üzvləri seçiciləri seçki günü üçün çap olunmuş bildirişlərlə təmin etmək məqsədilə qapı-qapı gəziblər. Seçicilər haqqında məlumat verən videoçarxlar eşitmə əlilliyi olan şəxslərin rahatlığı üçün subtitrlərlə təmin olunublar.

## Seçici qeydiyyatı

Məhkəmənin qərarı ilə, o cümlədən əqli və ya psixoloji əlillik nəticəsində fəaliyyət qabiliyyəti olmayan kimi elan edilmiş şəxslər istisna olmaqla, 18 yaşına çatmış bütün vətəndaşların səsvermə hüququ vardır; əlilliklə əlaqədar məhdudiyət beynəlxalq standartlara ziddir. Əqli əlillik səbəbindən səsvermə hüququndan məhrum etmə beynəlxalq öhdəliklərə və standartlara uyğun gəlmir.<sup>21</sup> Son beş il ərzində ölkədə yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər səsvermə hüququndan istifadə edirlər.<sup>22</sup>

Seçicilərin qeydiyyatı passivdir və daimi yaşayış yeri üzrə aparılır. Seçici siyahıları MSK tərəfindən idarə olunan vahid ümummilli seçici reyestrindən tərtib edilir. Seçicilər seçkilərin elan edilməsinə qədərki 12 ayın ən azı 6 ayı ərzində yaşadıkları ərazinin seçki məntəqəsində qeydə alınır. MnSK-lar bələdiyyələrdən və rayon icra hakimiyyətlərindən alınan məlumatlar əsasında DSK-lar vasitəsilə siyahılara edilməli olunan dəqiqləşdirmələri MSK-ya təqdim edirlər. Siyahılar səsvermə gününə ən azı 25 gün qalmış (bu seçki üçün yanvarın 13-də) təzədən yenilənir.

MSK-nın məlumatına əsasən, fevralın 3-nə olan məlumata görə, daimi seçicilər reyestrində 6,476,721 seçici, o cümlədən 396,939 məcburi köçkün qeydə alınıb. Seçkini idarə edən qurumlar məcburi köçkünlərin ölkə üzrə 10 DSK arasında bölüşdürülmüş 536 seçki məntəqəsində səsvermədə iştirakını asanlaşdırmaqla, onların səsvermə hüquqlarını təmin etmək üçün mühüm səylər göstərmişdir.

MSK-nın qeydə alınmış seçicilərin sayı ilə səsvermə yaşında olan vətəndaşların sayı haqqında Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları arasında uzun müddət mövcud olan əhəmiyyətli fərq hələ də qalmaqdadır.<sup>23</sup> 2020-ci ildə keçirilən son parlament seçkilərindən bu günə kimi bu seçkidən qabaq fərq iki milyondan bir milyona qədər azalmışdır ki, bu da nəticədə qeydə alınmış seçicilərin sayında böyük

<sup>21</sup> 2006-cı il BMT-nin Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları Konvensiyasının (CRPD) 12 və 29-cu maddələrinə baxın. 1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 24-cü bəndində qeyd olunur ki, hüquq və azadlıqlara qoyulan məhdudiyətlər “qanunun məqsədinə ciddi şəkildə mütənasib olmalıdır”. MSHP-in 25 sayılı Ümumi Şərhinin 14-cü bəndində deyilir ki, səsvermə hüququndan məhrum etmə üçün əsaslar “obyektiv və əqlabatan” olmalıdır.

<sup>22</sup> Dövlət Statistika Komitəsi DTİHB SMM-ni məlumat verib ki, MSK vətəndaşlığı olmayan şəxslərlə bağlı məlumat toplamır və ona malik deyil.

<sup>23</sup> Dövlət Statistika Komitəsi DTİHB SMM-nə məlumat verib ki, onların məlumatına görə, 2023-cü il yanvarın 1-nə olan məlumata əsasən, 18 yaşdan yuxarı əhalinin sayı 7,458,873 nəfər təşkil edir. Dövlət Statistika Komitəsi hər 10 ildən bir canlı müsahibə yolu ilə əhalinin siyahıya alınmasını həyata keçirir. Məlumatlar hər il doğum və ölüm sayına görə yenilənir.

artım olduğunu göstərir.<sup>24</sup> Sözügedən son dəyişiklikləri və qalan fərqləri hərtərəfli izah etmək üçün ictimaiyyətə açıq məlumatın olmaması seçicilər reyestrinin düzgünlüyünə və əhatəliliyinə inamsızlıq yaratmışdır.

Mühüm göstərici odur ki, seçicilərin seçici siyahıları ilə tanış olmaq üçün kifayət qədər imkanları var idi. Seçici siyahılarının ilkin nüsxələri seçki məntəqələrində və DSK-larda, MSK-nın internet saytında və onun qaynar xətti və dövlət xidməti binalarında yerləşən smart lövhələr vasitəsilə ictimai nəzarətə təqdim edilib.<sup>25</sup> MSK seçki məntəqələri üzrə bölünmüş daimi seçici siyahılarının tam dəstini onlayn dərc edib.

Seçicilər seçkiyə üç gün qalmışa qədər qeydiyyatdan çıxma hüququ verən səsvermə vəsiqəsini (QÇV) almaq üçün müraciət edə bilirlər. QÇV seçicilərə ölkədəki istənilən seçki məntəqəsində səsvermə hüququ verir, tələbələr və işçilər kimi yüksək hərəkətliyə malik demoqrafik qrupların iştirak imkanını artırır. MSK-nın məlumatına əsasən, gözlənilən seçici müraciəti əsasında ümumilikdə 200,000 QÇV çap edilib.<sup>26</sup>

MnSK-ların qərarı ilə seçki günü seçki hüququna malik olan şəxslər seçki məntəqəsində yaşayış yerinin sübutu əsasında əlavə seçici siyahısına daxil edilə bilər. Müvafiq inzibati təminatlar və ya məhkəmə nəzarəti olmadan seçki günü MnSK-lar tərəfindən seçicilərin qeydiyyata alınması qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun deyil.<sup>27</sup>

## Partiyanın və namizədin qeydiyyatı

Prezident seçilmək hüququ Azərbaycanda azı 10 il daimi yaşayan, ali təhsili olan, ikili vətəndaşlığı, başqa dövlətlər qarşısında heç bir öhdəliyi və ya əvvəllər ağır cinayət törətdiyinə görə məhkumluğu olmayan seçicilərə verilir.<sup>28</sup> Ali təhsilli olmaq və 10 il ölkədə yaşamaq tələbləri əsassızdır və beynəlxalq standartlara ziddir.<sup>29</sup>

Namizədlər qeyd alınmış siyasi partiyalar və onların koalisiyaları tərəfindən irəli sürülə və ya müstəqil şəkildə namizəd ola bilirlər. DTİHB və Venesiya Komissiyasının tövsiyələri ilə ziddiyyət təşkil edən 2023-cü il Siyasi partiyalar haqqında qanun siyasi partiyaların qeydiyyatı, yoxlanılması və fəaliyyətinin tənzimlənməsi qaydalarını sərtləşdirdi və artıq qeydiyyatdan keçmiş partiyalara yeni tələblərə əməl etmək üçün 180 gün müddət verdi.<sup>30</sup> Siyasi partiyalar haqqında qanun layihəsinin parlamentdə müzakirə olunması, ona əlavə və dəyişikliklərin edilməsinə baxmayaraq, layihə sürətləndirilmiş qaydada və hərtərəfli məsləhətləşmələr aparılmadan qəbul edilib. Ədliyyə Nazirliyinin məlumatına əsasən, qanun qüvvəyə mindikdən sonra 33 partiya fəaliyyətini dayandıraraq, 26 partiyanın isə qeydiyyatı qüvvədə qalıb.

<sup>24</sup> MSK və digər həmsöhbətlər DTİHB SMM-ni məlumat veriblər ki, qeydiyyata olan bir milyon seçicinin artması COVID-19 pandemiyası və Ukraynadakı müharibədən sonra vətəndaşların axını ilə əlaqədardır.

<sup>25</sup> Qanunvericiliyə əsasən, MnSK seçicilərin düzəlişləri və seçici siyahılarına daxil edilməsi ilə bağlı müraciətləri barədə qərar qəbul etməli və bir gün ərzində və ya seçki günü dərhal cavab verməlidir.

<sup>26</sup> Bu, ümumi seçicilərin 3,2 faizinə bərabərdir.

<sup>27</sup> 2002-ci il Venesiya Komissiyasının Seçki Məsələlərində Yaxşı Təcrübə Məcəlləsinin 1.2 (iv) bəndi tövsiyə edir: “Məhkəmə nəzarəti altında olan inzibati prosedur və ya qeydiyyata alınmamış seçicinin qeydiyyata alınmasına imkan verən məhkəmə proseduru olmalıdır; səsvermə günü seçki məntəqəsində qeydiyyat aparılmamalıdır”.

<sup>28</sup> Hərbi qulluqçu, hakim, dövlət məmuru və din xadimi vəzifələrində olanlar da seçkilərdə namizəd kimi iştirak edə bilməzlər.

<sup>29</sup> MSHBP-nin 25 sayılı Ümumi Şərhinin 15-ci bəndi təsdiq edir ki, “başqa şəkildə seçkidə iştirak etmək hüququ olan şəxslər təhsil, yaşayış yeri və ya mənşəyi kimi əsassız və ya ayrı-seçkilik yaradan tələblər və ya siyasi mənsubiyyətə görə namizədliyi irəli sürmək hüququndan məhrum olunmamalıdır”.

<sup>30</sup> Digər tələblərlə yanaşı, siyasi partiyanın dövlət qeydiyyatına alınması üçün tələb olunan üzvlərin sayı 5 dəfə artaraq 1000 nəfərdən 5000 nəfərə çatdırılıb. 2023-cü il Siyasi Partiyalar haqqında Qanuna dair DTİHB və Venesiya Komissiyasının [Birgə Rəyinin](#) 47-ci bəndində bir daha vurğulanır ki, “yeni tələblər hədsiz dərəcədə yüksək görünür və AİHM-in 11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqlarını həyata keçirməyə çalışan vətəndaşların üzərinə yük qoyur ki, bu da potensial olaraq məhdudlaşdırıcıdır, qeyri-mütənasib olacaq və demokratik cəmiyyətdə lazım deyil”.



Uyğunluq prosesi başa çatdıqdan sonra ictimaiyyət siyasi partiyaların yenilənmiş siyahısına çıxış əldə edə bilməyib.<sup>31</sup>

Ədliyyə Nazirliyinin məlumatına əsasən, yeni qanunun qəbulu hakimiyyətin güclü siyasi partiya infrastrukturunu yaratmaq niyyətinin nəticəsinə ərsiyə gəlib. Bununla belə, siyasi partiyaların qeydiyyatı ilə bağlı sərt tələblər, ləğvetmə ilə bağlı qeyri-müəyyən qaydalar və partiyadaxili fəaliyyət üzərində geniş dövlət monitorinqi plüralizmə mənfi təsir göstərmiş və birləşmək azadlığını məhdudlaşdırmışdır.<sup>32</sup> Müxalifət partiyaları qeyd edirlər ki, Ədliyyə Nazirliyinin onların daxili prosedurlarına nəzarət etmək və üzvlüyünü vaxtaşırı yoxlamaq səlahiyyətləri sanksiyalarla nəticələnir, onların fəaliyyətini şərtləndirir və üzvlərini qorxudur.<sup>33</sup> Bəzi qruplar, o cümlədən hazırda həbsdə olan fəalları, ən azı bir halda potensial namizədin rəhbərlik etdiyi siyasi partiyalar qeydiyyatdan keçə bilməyib və ya qeydiyyatdan keçmək istəməyib.<sup>34</sup>

MSK namizədlərin irəli sürülməsi ilə bağlı 17 müraciəti qəbul edib və təsdiqləyib; namizədlər arasında qadın yox idi. Qanunvericiliyə əsasən 125 seçki dairəsindən ən azı 60-da ən azı 50 imza toplamaqla, potensial namizədlərin ən azı 40,000 imza ilə toplanması tələb olunur. Qabaqcıl təcrübədən fərqli olaraq, seçicilər yalnız bir namizədi dəstəkləmək üçün imza ata bilər ki, bu da birləşmək azadlığının məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirilə bilər.<sup>35</sup>

İmza vərəqələrini qaytaran və qeydiyyatdan keçmiş yeddi namizəd proseslə bağlı narahatlıq ifadə etməsələr də, namizədliklərini irəli sürə bilməyən bir neçə iddialı şəxs DTİHB SMM-ə polis və universitetlər də daxil olmaqla, imzaların toplanması zamanı maneələrlə üzləşdiklərini bildirdilər.<sup>36</sup> Qeydiyyatdan keçmiş namizədlər sosial mediada imza toplamağa çağıran heç bir şərh dərc etməyiblər, nə də ki, internet axtarışları nəticəsində medianın proses haqqında məlumat verdiyinə dair heç bir sübut tapılmadı. DTİHB SMM-in bəzi həmsöhbətləri bütün imzaların toplanması və yoxlanılması prosesinin həqiqiliyinə şübhə ilə yanaşır və bunu idarə olunan proses kimi qəbul edirlər. Vətəndaş müşahidəçi qrupları seçki komissiyalarının fəaliyyətini müşahidə etmək icazəsi olmadığından namizədliyin irəli sürülməsi və imzaların yoxlanılması prosesinin onlar üçün əlçatan olmadığını bildiriblər. Ümumiyyətlə, şəffaflığın olmaması namizədlərin qeydiyyatı prosesinə olan inama mənfi təsir edib.

<sup>31</sup> Ədliyyə Nazirliyi sorğu əsasında DTİHB SMM-ə siyahı təqdim edib.

<sup>32</sup> DTİHB və Venesiya Komissiyasının Siyasi Partiyalar Haqqında Qanun üzrə 2023-cü il [Birgə Rəyində](#) bildirilir ki, yeni qanun ölkədə plüralizmə daha da ağırlaşdırıcı təsir göstərə biləcək bir sıra yeni çox problemlili müddəaları təqdim edib. ATƏT-in 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 3-cü bəndində ATƏT-ə üzv dövlətlər “siyasi təşkilatlarla bağlı plüralizmin vacibliyini” tanıyıblar. 7.6-cı bənd “şəxslərin və qrupların tam azadlıqda öz siyasi partiyalarını və ya digər siyasi təşkilatlarını yaratmaq hüququna” istinad edir. Həmçinin, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Komitəsinin 1966-cı il Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktına (MSHBP) 25 saylı 1996-cı il Ümumi Şərhinin (Ümumi Şərh) 4 və 27-ci maddələrinə baxın.

<sup>33</sup> Ədliyyə Nazirliyi DTİHB SMM-ə təsdiq edib ki, partiya üzvlüyünün yoxlanılması telefon zəngləri vasitəsilə həyata keçirilir. Bəzi siyasi partiyalar öz üzvlərinin bu cür zəngləri qorxulu hesab etdiklərini bildiriblər. [Birgə Rəyde](#) qeyd olunur ki, “siyasi partiyalar öz daxili prosedurlarına nəzarət etməlidirlər; siyasi partiyanın daxili fəaliyyətinə geniş dövlət nəzarəti, o cümlədən partiyanın öz üzvlərinin siyahılarını dövlətə təqdim etməsi tələbi zərurət və mütənasiblik prinsiplərinə uyğun gəlməyən həddindən artıq müdaxilə tədbiri kimi görünür; siyasi partiyaların fəaliyyətinin dayandırılması və buraxılması yalnız normativ hüquqi aktların ən ciddi pozuntularına yol verildikdə və son tədbir olaraq tətbiq edilə bilər”.

<sup>34</sup> Azərbaycan Demokratiya və Rifah Partiyasının (ADR) qurucusu Qubad İbadoğlunun 2023-cü ilin iyulunda mediaya verdiyi [müsahibəyə](#) əsasən partiyanın qeydiyyatı 6 dəfə rədd edilib. O, həmin ayın sonunda həbs edilib və hələ də istintaq təcridxanasındadır. DTİHB SMM onun partiyanın nümayəndəsi ilə görüşüb və sonuncu Qubadoğlunun azad olsaydı, prezidentliyə namizəd olmağa çalışacağını təsdiqləyib. *Müsavat* Partiyasının aparıcı üzvü Tofiq Yaqublu 2023-cü il dekabrın 15-də həbs edilib.

<sup>35</sup> [DTİHB və Venesiya Komissiyasının Siyasi Partiyaların Tənzimlənməsi üzrə 2020 Təlimatlarının](#) 196-cı bəndi tövsiyə edir ki, “vətəndaşın yalnız bir partiyayı dəstəkləmək üçün imzalamasına icazə verilməsi tələbindən qaçınmaq lazımdır, çünki belə bir tənzimləmə onların birləşmək azadlığı hüququna təsir edə bilər”.

<sup>36</sup> Bundan əlavə, bu namizədlər bir həftəlik milli bayram dövrünə təsadüf edən imzatoqlama mərhələsinin vaxtının onların lazımi sayda imza toplamaq imkanlarını məhdudlaşdırdığını iddia edirdilər. Bəziləri həmçinin imzatoqlama prosesinə daha da mane olan imza vərəqələrinin MSK-dan vaxtında alınmasında çətinliklər olduğunu bildirdilər. MSK bu kimi iddiaları təkzib edərək bildirib ki, bu, bütün proses ərzində tam şəkildə fəaliyyət göstərmişdir.

Qeydə alınmış namizədlər siyahısına hakim YAP partiyası tərəfindən irəli sürülən hazırkı Prezident, dörd partiya lideri, onlardan üçü millət vəkili, özünün namizədliyini irəli sürmüş millət vəkili və 2023-cü ildə buraxılmış partiyanın keçmiş sədri daxildir. Yeddi namizəddən beşi daha əvvəl prezident seçkilərində iştirak etmişdi.<sup>37</sup>

## Seçki təşviqatı

23 günlük seçkiqabağı təşviqat dövrü yanvarın 15-də başlayıb və fevralın 6-da başa çatıb. Qeydə alınmış bütün namizədlər Seçki Məcəlləsinin çərçivələri daxilində sərbəst şəkildə təşviqat apara bilmişlər ki, bu isə istənilən açıq havada təşviqat tədbirlərinin təşkili üçün əvvəlcədən xəbərdarlıq göndərilməsini və ölkə üzrə müəyyən edilmiş 139 təşviqat məntəqəsindən kənarında görüşlərin keçirilməsi üçün səlahiyyətli orqanların praktiki olaraq razılığını tələb edir. Bundan əlavə, posterlərin nümayişi seçki məntəqələrindən kənarında və bəzi digər ictimai yerlərdə MSK tərəfindən təyin edilmiş 10,000 rəsmi lövhə ilə məhdudlaşır. Namizədlər əsasən pulsuz təqdim olunan 10 televiziya təqdimatı vasitəsilə təbliğat aparıb, seçicilərlə qapalı məkanda kiçik görüşlər keçiriblər. Namizədlərin apardığı təşviqat kampaniyalarının məhdud görünməsinə baxmayaraq, MSK tərəfindən təşkil olunan geniş məlumatlandırma kampaniyası ölkə boyu rəsmi binalarda və özəl bizneslərdə daha çox sayda posterlərin yerləşdirilməsi ilə nəticələnib.<sup>38</sup>

Namizədlərdən heç biri birbaşa olaraq hazırkı prezidentin fəaliyyətini mübahisələndirməyib, lakin bir neçəsi parlament islahatlarına, qanunun aliliyinin gücləndirilməsinə, korrupsiyaya son qoyulmasına və daha geniş sosial rifah tədbirlərinə çağıran platformalar təqdim ediblər. Bununla belə, ümumilikdə namizədlər özlərini prezidentə alternativ kimi təqdim etmirdilər və bir neçə aspektdə onların platformaları çox vaxt YAP kampaniyası ilə oxşarlıq təşkil edirdi.<sup>39</sup> DTİHB SMM tərəfindən YAP-ın keçirdiyi tədbirlərdə apardığı müşahidələr zamanı natiqlərin seçkiləri ölkənin ərəzi bütövlüyünün bərpasına görə prezidentə təşəkkür etmək imkanı kimi təqdim edirdilər.

Ümumilikdə, kampaniya demək olar ki, nəzərə çarpmırdı və məhdud ictimai iştiraka səbəb oldu. Hazırkı Prezident seçkiqabağı təşviqat kampaniyası zamanı nə şəxsən təbliğat aparıb, nə də seçkilərə açıq şəkildə istinad etməyib və ya digər namizədlərlə ünsiyyətdə olmayıb. Seçkilərdə həqiqi rəqabət yox idi.<sup>40</sup>

DTİHB SMM-in uzunmüddətli müşahidəçiləri 65 təşviqat tədbirini müşahidə etmişlər ki, onlardan 51-i YAP tərəfindən təşkil olunmuşdur. YAP BSMM-ə partiyanın 2400-dən çox təşviqat tədbiri keçirdiyini bildirsə də, digər 6 namizəd təbliğat-təşviqat dövründə hər biri ölkə üzrə 10-15 kiçik görüş keçirdiklərini qeyd ediblər. 17 təşviqat tədbirində DTİHB SMM seçicilərə görüşlərdə iştirak etmək üçün təzyiqlə şahidi olmuşdur – məsələn, tələbələr, müəllimlər və tibb işçiləri bəzi hallarda onlara iştirak etmək təlimatı verildiyini bildirirdilər. Kampaniya zamanı yalnız bir neçə geniş miqyaslı tədbir müşahidə olunub ki, onlar zamanı da iştirakçılarla zəif əlaqə qurulmuşdur. Əksər hallarda KİV təşviqat tədbirlərini işıqlandırmamışdır. (*bax: Media*).

<sup>37</sup> Namizədlikləri qeydə alınma sırasına namizədlər əsasən Prezident İlham Əliyev (YAP), millət vəkili Zahid Oruc (namizədliyini öz təşəbbüsü ilə irəli sürüb), millət vəkili Razi Nurullayev (Milli Cəbhə Partiyası – MCP), millət vəkili Fazil Mustafa (Böyük Quruluş Partiyası – BQP), millət vəkili Qüdrət Həsənquliyev (Bütöv Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası – BAXCP), Fuad Əliyev (namizədliyini öz təşəbbüsü ilə irəli sürüb), 2023-cü ildə buraxılan Azərbaycan Liberal Demokrat Partiyasının keçmiş sədri) və Elşad Musayev (Böyük Azərbaycan Partiyası – BAP).

<sup>38</sup> Posterlərin bir çoxunda “seçki” sözündən xeyli böyük şriftlə “Prezident” sözü, bəzilərində isə milli rənglərdə sülh göyərçini əks olunub ki, bu da, o cümlədən YAP-ın regional nümayəndəsi tərəfindən Prezidentin uzun sürən münaqişəyə son qoymaq mövzusu kimi kampaniyasının əsas mövzusunə istinad kimi şərh edilmişdir..

<sup>39</sup> İkinci yeri tutduğu son seçkilərdən sonra prezident tərəfindən dövlət büdcəsindən maliyyələşən vəzifəyə təyin edilən Zahid Orucun seçkiqabağı kampaniyasında “Zəfərli gələcəyə bəli!” şüarı səsləndirilib. Bu, YAP-ın “Qalib xalqın qalib lideri” şüarı ilə oxşar səslənir.

<sup>40</sup> Prezidentin yanvarın 10-da verdiyi 150 dəqiqəlik [müsahibə](#) onun seçkilərlə bağlı ictimaiyyət qarşısında çıxış etdiyi yeganə məlum vaxtdır.

Prezidentliyə namizədlərin, hazırkı Prezidentə gəldikdə isə onun müvəkillərinin<sup>41</sup> televiziya təqdimatlarının mövzuları namizədlər arasında konsensus yolu ilə seçilib. Azərbaycanın suverenliyinin bərpası və Prezidentin xarici siyasətinə dair tərifi dən ibarət mövzular üstünlük təşkil edərək, iqtisadi, hüquqi və konstitusiya islahatları kimi digər məsələləri kölgədə qoyub.

DTİHB SMM bütün namizədlərin, üzv olduqları partiyalarının və digər seçilmiş qurum və təşkilatların sosial şəbəkələrinin monitorinqini aparmışdır. Hazırkı Prezident seçkiqabağı kampaniyanın heç bir məqamında nə rəsmi, nə də şəxsi hesablarında seçki ilə bağlı paylaşım etməyib, habelə rəsmi Hökumət hesablarının açıq-aşkar təşviqat apardığına dair dəlillər aşkar edilməyib. Bununla belə, Hökumət saytları və sosial şəbəkə hesabları vərdişə əsasən Prezidentin, və həmçinin onun sələfinin fəslıyyətini təbliğ edir və kampaniya zamanı da bunu davam etdirirdi. Digər namizədlərin ictimaiyyətlə əlaqəsi məhdud idi, bəziləri öz şəxsi sosial şəbəkələrində təbliğat kampaniyasına gec başlamış, ya da ümumiyyətlə aparmamış, əvəzində partiya hesablarından istifadə etmişdirlər.<sup>42</sup> Namizədlər haqqında sosial şəbəkələrdə influenserlər (ictimai rəyə təsir edənlər) tərəfindən hazırkı Prezidenti tənqid və ya ona alternativ təqdim etmədiklərinə görə bəzi aşağılayıcı şərhlər müşahidə olunub. İnternetdə Hökuməti tənqid edən məzmun yerləşdirən bir neçə fəal ictimai müzakirələrə zəif təsir göstərən kampaniya dövründə saxlanılıb və cəzalandırılıb (*bax: Media*).<sup>43</sup>

Qadınlar və kişilər arasındakı bərabərsizlikləri birbaşa həll edən kampaniya platformaları faktiki olaraq yox idi. DTİHB SMM uzunmüddətli müşahidəçiləri qadınların həm partiya rəsmiləri, həm də təşviqat mitinqlərinin iştirakçıları kimi kampaniyada kifayət qədər təmsil olunmadığını qeyd ediblər. DTİHB SMM tərəfindən müşahidə edilən 65 təşviqat tədbirində ümumilikdə 248 nətiq çıxış etmişdir ki, onlardan 60-ı qadınlar idi (24 faiz).

### Seçki kampaniyanın maliyyələşdirilməsi

Seçki Məcəlləsi prezidentliyə namizədlərə öz təşviqat kampaniyalarını öz mənbələri, fiziki və hüquqi şəxslərin ianələri, siyasi partiyaların təqdim etdiyi töhfələr hesabına maliyyələşdirməyə imkan verir.<sup>44</sup> Kampaniya xərclərinin limiti 10 milyon manata bərabərdir.

Qanunvericiliyə əsasən, namizədlər qeydiyyat sənədləri ilə eyni vaxtda təqdim edilən ilkin maliyyə hesabatına əlavə olaraq, MSK-ya kampaniyanın gəlirləri və xərcləri haqqında aralıq və yekun hesabatlar təqdim etməlidirlər. Aralıq hesabatlar yanvarın 22-dən 28-dək təqdim olunub və MSK tərəfindən dərc edilib. Hazırkı Prezident, onun namizədliyini irəli sürən tərəfdən qanunla icazə verilən maksimum 250,000 manat daxil olmaqla, cəmi 720,200 manat, digər bütün namizədlər isə öz mənbələrindən və ianələrindən ümumilikdə 144,900 manat alıblar. Dərc olunmuş hesabatlarla əsasən bütün namizədlər, o cümlədən hazırkı Prezident, xərc limitlərinə nisbətən öz kampaniyalarına nominal məbləğ xərcləyiblər. Altı namizədin bəyan edilmiş toplam kampaniya xərcləri hazırkı Prezidentin xərclədiyi məbləğdən təxminən

<sup>41</sup> Televiziya təqdimatlarına alternativ günlərdə radio təqdimatları keçirilmişdir, lakin əsasən bütün namizədlərin nümayəndələri çıxış edirdi.

<sup>42</sup> Zahid Orucun Facebook sosial şəbəkəsindəki əsas şəxsi prezidentin parlamentdə qarşısında çıxışından çəkilmiş şəkli olub.  
<sup>43</sup> Yanvarın 18-də hökuməti tənqid edən fəal Arzu Sayadoğlu 4 ay müddətinə həbs edilib. Talış milli azlığı ilə əlaqəli fəal Ruslan Vahabov 2023-cü ilin sentyabr hərbi əməliyyatının səbəblərini şübhə altına alan yazıdan sonra 16 yanvarda rədd etdiyi narkotik ittihamı ilə 4 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilib.

<sup>44</sup> Qanun kampaniya ianələrini fiziki şəxslərdən 3,000 manat, hüquqi şəxslərdən isə 50,000 manatla məhdudlaşdırır. Namizəd və ya namizədliyini irəli sürən təşkilat təşviqat kampaniyasına 250,000 manatadək ianə edə bilər. 1 Avro 1,85 Azərbaycan Manatına (AZN) bərabərdir. 2023-cü il, eləcə də 2024-cü il üçün dövlət büdcəsindən partiyalara ayrılan ümumi məbləğ 5 milyon manat təşkil edib.

üç dəfə az idi.<sup>45</sup> MSK-nın dərc etdiyi maliyyə hesabatlarında yalnız fərdi töhfələrin məbləğləri və maliyyə mənbələri açıqlanmayan, seçicilər üçün məlumatları məhdudlaşdıran ümumiləşdirilmiş rəqəmlər var.<sup>46</sup>

MSK seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsinə nəzarəti həyata keçirir. Yekun hesabat seçkilərin nəticələri dərc olunduqdan sonra 10 gündən gec olmayaraq təqdim edilməlidir. Həm aralıq, həm də yekun hesabatlar MSK tərəfindən dərc edilməlidir. MSK həmçinin hesabatları yoxlaya və namizədlərdən və ya partiyalardan əlavə məlumat tələb edə bilər, lakin auditin nəticələrini dərc etmək üçün qanuni öhdəlik daşımır. Sözügedən qayda, habelə MSK-nın DTİHB SMM-ə auditini yalnız namizədlərin maliyyə fəaliyyətinin şübhəli hesab edildiyi halda aparması barədə məlumat verməsi tam şəffaflığı və kampaniyanın maliyyələşdirilməsinə effektiv nəzarəti təmin etmir.<sup>47</sup>

DTİHB-nin əvvəlki tövsiyələrinə baxmayaraq, Seçki Məcəlləsi prezidentlik kampaniyasının dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutmur. DTİHB SMM-in gördüyü qeyd alınmış namizədlərdən heç biri dövlət maliyyələşdirilməsinə ehtiyac olmadığını, kampaniyalarını əsasən öz mənbələri hesabına maliyyələşdirər bildiklərini bildirsələr də, müxalifət partiyaları siyasi maliyyələşdirmə qaydalarına, o cümlədən dövlət maliyyəsinin olmamasını bərabər oyun qaydalarının təmin edilməməsi kimi münasibət bildiriblər.

### Kütləvi informasiya vasitələri

Konstitusiyaya məlumat azadlığını və ifadə azadlığını təmin etsə də, onların məhdudlaşdırılması üçün qeyri-müəyyən əsaslar təsbit edir ki, bu da beynəlxalq öhdəliklərə zidd olaraq həm qanunvericilikdə, həm də təcrübədə özbaşına və qeyri-mütənasib məhdudiyyətlərə yol açır.<sup>48</sup> DTİHB-nin əvvəlki tövsiyələrinə baxmayaraq, sosial şəbəkələr də daxil olmaqla, diffamasiya və böhtan cinayət əməli olaraq qalır, prezidentə qarşı yönəldiyi təqdirə isə üç ilədək həbs və ya beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.<sup>49</sup> Bundan başqa, İnformasiya haqqında Qanun Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyinə əvvəlcədən məhkəmə qərarı almadan məzmununa görə KİV-lərin internet saytlarını

<sup>45</sup> Fuad Əliyev 1,500 manat; Razi Nurullayev – 2,999 manat; Elşad Musayev – 4,428 manat; Qüdrət Həsənzadə – 30,000 manat; Zahid Oruc - 43,000 manat; Fəzail Mustafayev – 59,000 manat; və hazırkı prezident İlham Əliyev 481,776 manat xərcləyib. Altı namizədin ümumi xərcləri 142,727 manat təşkil edib.

<sup>46</sup> [2002-ci il MDB Konvensiyasının](#) 12.4-cü maddəsinə əsasən, imzalayan dövlət “qadağan olunmuş ianələrin qarşısını almaq üçün namizədlərə, seçkilərdə iştirak edən siyasi partiyalara (koalisiyalara) bütün pul ianələrinin açıq və şəffaf xarakterini təmin etməlidir”. [2003-cü il UNCAC-in](#) 7.3-cü maddəsi dövlətlərə “seçilmiş dövlət vəzifələrinə namizədlərin maliyyələşdirilməsində şəffaflığı artırmaq üçün [...] müvafiq qanunvericilik və inzibati tədbirlər görməyi” tövsiyə edir. [2020-ci il DTİHB və Venesiya Komissiyasının Siyasi Partiyaların Tənzimlənməsi üzrə Təlimatlarının](#) 247-ci bəndində qeyd olunur ki, “seçicilər siyasi partiyalara verilən maliyyə dəstəyi ilə bağlı müvafiq məlumatla malik olmalıdırlar, çünki bu, qərarların qəbul edilməsinə təsir göstərir və partiyaları məsuliyyətli olmağa sövq etmək vasitəsidir”.

<sup>47</sup> 2017-ci il [GRECO-nun Azərbaycan üzrə İkinci Uyğunluq Hesabatına İkinci Əlavəsinin](#) 47-ci bəndində deyilir ki, “MSK-nın və seçki komissiyalarının açıq şəkildə müəyyən partiyanın üstünlük təşkil etdiyi tərkibi siyasi maliyyələşdirməyə qərar vermə və səmərəli nəzarətini təmin etmək üçün hələ də həll edilməli olan xüsusilə mühüm məsələdir”.

<sup>48</sup> Konstitusiyanın 47.3-cü bəndi “irqi, milli, dini, sosial nifaq və düşmənçiliyi qızışdıran və ya hər hansı digər meyarlara əsaslanan təşviqat və təbliğatı” qadağan edir. Venesiya Komissiyasının Konstitusiyaya Dəyişikliklər Layihəsi üzrə 2016-cı il Rəyinin 40-cü bəndində qeyd edilir ki, belə bir geniş tərifi malik bənd AİHK-nın 10-cu maddəsi ilə təminat verilən ifadə azadlığına həddən artıq məhdudiyyətlərə haqq qazandıra bilər.

<sup>49</sup> [MSHBP-yə 34 sayılı Ümumi Şərhin](#) 47-ci bəndi Dövlətləri “diffamasiyanın cinayət məəcəlləsindən çıxarılmasını nəzərdən keçirməyə” çağırır, 38-ci bənd isə “bütün ictimai şəxslərdən, o cümlədən dövlət və hökumət başçıları kimi ən yüksək siyasi hakimiyyəti həyata keçirən şəxslərin legitim əsasda tənqiddə və siyasi müxalifətə məruz qalır. [...] Qanunlar yalnız mübahisələndirilə bilən şəxsin şəxsiyyətinə görə daha ağır cəzalar nəzərdə tutmamalıdır”.

bloklamaq hüququ verir ki, bu da ölkədə, o cümlədən kampaniya zamanı, bir sıra yerli və beynəlxalq xəbər saytların bloklanması ilə nəticələnmişdir.<sup>50</sup>

2022-ci ildə qüvvəyə minmiş Media haqqında yeni qanunun qəbulu ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsi (MAN) və Avropa Şurası da daxil olmaqla yerli və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən kəskin tənqidlə qarşılandı.<sup>51</sup> Jurnalistlərin dövlət tərəfindən idarə olunan qeydiyyat və ya lisenziyalaşdırma sistemlərini açıq şəkildə qadağan edən ifadə azadlığına dair beynəlxalq öhdəliklərə baxmayaraq, sözügedən qanun media qurumlarının məcburi qeydiyyatını və jurnalistlərin faktiki olaraq icbari qeydiyyatını geniş sayda tələblərlə təqdim etdi.<sup>52</sup> Bundan əlavə, qanun KİV-in xaricdən sahibliyini və maliyyələşdirilməsini qadağan edir və onları əsaslı yayımçıları və xidmət təminatçıları üçün lisenziyalaşdırma tətbiq edir.

Son 3 ayda 10-dan çox tənqidçi jurnalistin həbs edilməsi ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsi də daxil olmaqla yerli və beynəlxalq vətəndaş cəmiyyətinin və peşəkar təşkilatların narahatlığına səbəb olub.<sup>53</sup> Bu jurnalistlər əsasən valyuta qaçaqmalçılığı və ya digər iddia edilən cinayət fəaliyyəti ittihamı ilə həbs edilsələr də, DTİHB SMM həmsöhbətlərinin böyük qismi bu həbslərin əksəriyyətini jurnalistlərin peşəkar fəaliyyəti ilə əlaqələndiriblər.<sup>54</sup> DTİHB SMM jurnalistlərə və media rəhbərlərinə qarşı işlərin məhkəmə iclaslarına buraxılması üçün müraciət etmiş, lakin bu vəsatət Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən

<sup>50</sup> Qanunvericiliyin tələbinə baxmayaraq, bloklanmış veb-saytların ümumi siyahısı ictimaiyyətə açıq deyil. Kampaniya dövründə DTİHB SMM gündəlik milli siyasi xəbərləri paylaşan 10-dan çox yerli və beynəlxalq İnternet saytın Bakıda və regionlarda ümumiyyətlə əlçatmaz olduğunu şahidi olub. Bəzi DTİHB SMM həmsöhbətləri ən son 19 sentyabr və 31 oktyabr 2023-cü il tarixləri arasında təhlükəsizlik səbəbi ilə TikTok-un müvəqqəti bloklanmasının bir neçə halını xatırlatmışdılar. [MSHBP-yə 34 sayılı Ümumi Sərhin](#) 43-cü bəndində qeyd olunur ki, “İnternet saytların, bloqların və ya istənilən digər internet-əsaslı, elektron və ya digər bu kimi məlumat yayma sisteminin fəaliyyətinə hər hansı məhdudiyətlər” yalnız MSHBP-nin 19-cu maddəsini pozmadığı halda icazə verilir və açıq şəkildə nəticə çıxarır ki, internet saytlarının fəaliyyətinə ümumi qadağalar MSHBP-nin 19 maddəsinə uyğun deyil. [BMT-nin İfadə Azadlığı üzrə Xüsusi Nümayəndəsinin 2011-ci il hesabatının](#) 70-ci bəndi Dövlətləri “bloklanmış internet saytlarının siyahılarını və hər bir internet saytının bloklanmasının zəruriliyi və əsaslandırılması ilə bağlı tam təfərrüatları təqdim etməyə” çağırır.

<sup>51</sup> ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsinin müraciəti əsasında hazırlanmış Media haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu üzrə 2022-ci il [Hüquqi Təhlilinə](#) və Venesiya Komissiyasının və Avropa Şurasının İnsan Hüquqları və Qanunun aliliyi üzrə Baş Direktorluğunun Media haqqında Qanuna dair 2022-ci il üçün [Birgə Rəyinə](#) baxın.

<sup>52</sup> Qeydiyyatdan keçmək üçün onlayn mediadan, digər tələblərlə bərabər, ayın ən azı 20 günü ərzində hər gün ən azı 20 orijinal xəbər hazırlaması tələb olunur ki, bu da DTİHB SMM həmsöhbətlərinin fikrincə, araşdırma və ya regional media üçün çətin bir tələbdir. Media reyestrinə daxil olmaq və beləliklə də, qanuni olaraq jurnalist kimi tanınmaq üçün sonuncunun digər məsələlərlə yanaşı, tam ali təhsili, media ilə əlaqəli üç illik iş və ya elmi təcrübəsi olması, qeydiyyatdan keçmiş media orqanında işləməsi və ya fərdi sahibkar kimi qeydiyyatda olması, cinayət məsuliyyətinin olmaması və peşə etikası kodeksinə riayət etməsi tələb olunur. Media haqqında qanun KİV-ə öz jurnalistlərinin Media Reyestrinə daxil edilməsini tələb etmək hüququ versməklə bərabər, bunu məcbur tələb kimi təsbit etməyə belə, yalnız reyestrə daxil edilmiş şəxslər dövlət qurumlarında akkreditasiya almaq və “məlumatı axtarmaq, dərc etmək və yaymaq üçün dövlət qurumlarına daxil olmaq hüququna malikdirlər”. [MSHBP-yə 34 sayılı Ümumi Sərhin](#) 44-cü bəndinə baxın.

<sup>53</sup> 20 noyabr 2023-cü il və 13 yanvar 2024-cü il tarixləri arasında polis tanınmış “*Absaz Media*” araşdırma saytının direktoru, baş redaktoru, baş redaktor müavini və üç jurnalistini həbs edib. Onlara ümumilikdə ölkəyə təqribən 40,000 avro gətirmək ittihamı irəli sürülüb, gömrük [qanunvericiliyi](#) isə Azərbaycanın rezidentləri və qeyri-rezidentlərinə şifahi olaraq 10,000 ABŞ dollarına qədər, yazılı bəyannamə ilə isə 50,000 ABŞ dollarına qədər pulu ölkəyə gətirmək hüququ verir. Eyni dövrdə Youtube *Kanal 13-də* çalışan üç jurnalist də qanunsuz tikinti, valyuta qaçaqmalçılığı və polis əmrinə tabe olmamaq kimi müxtəlif ittihamlarla həbs edilib. Polisə tabe olmadığına görə həbs edilən jurnalist *Kanal 13-də* fəaliyyəti ilə bağlı geniş sorğu-sual edildikdən sonra yanvarın 1-də sərbəst buraxılıb. Dekabrın 11-də Youtube *Kanal 11-də* hakimiyyəti tənqid edən jurnalist hədə-qorxu ilə pul tələb etmək ittihamı ilə həbs edilib. Yanvarın 13-də “*Gündəlik Bakı*” saytının baş redaktoru hədə-qorxu ilə pul tələb etmə ittihamı ilə həbs edilib. Yanvarın 15- Tbilisidə yerləşən və Cənubi Qafqazda regional fəaliyyət göstərən *JamNews* saytının Bakıdakı siyasi müxbiri həbs, kiçik xuliqanlıqda ittiham və ertəsi gün bütün ittihamlar götürülməklə azad edilib. Yanvarın 16-da ATƏT MAN-si bu həbslərlə bağlı dərin [narahatlığını](#) ifadə edib.

<sup>54</sup> Hazırda AİHM-də ərizəçilərin hakimiyyət orqanları tərəfindən təqiblərə məruz qaldığını və jurnalist fəaliyyətlərinə görə qisas almaq məqsədilə cinayət işlərinin açılmasını iddia etdikləri bir sıra işlər baxılır. Ən son nümunələrə 2018-ci ildə [Məmmədov Azərbaycana qarşı](#), 2022-ci ildə [Hacılı Azərbaycana qarşı](#), 2023-cü ildə [Həşimov Azərbaycana qarşı](#) iş daxildir.

rədd edilmişdir.<sup>55</sup> Media üçün həddən artıq məhdudlaşdırıcı qanunvericilik bazası ilə bərabət sözügedən həbslər əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılmış mühit yaradıb, geniş yayılmış özünüsenzuraya gətirib çıxarıb və müstəqil jurnalistika və tənqidi müzakirələr üçün imkanları ciddi şəkildə daraldıb.

Seçki Məcəlləsində təbliğat-təşviqat kampaniyasının geniş tərifi verilmişdir ki, bura müsahibələr, mətbuat konfransları, açıq müzakirələr, debatlar, dəyirmi masalar, siyasi reklamlar, habelə “televiziya və radio proqramları” daxildir. Bu cür yayım ictimai kanal olan *İTV*-də ödənişli və ya pulsuz ola bilər. Müsbət haldır ki, Seçki Məcəlləsinə uyğun olaraq, *İTV* praym-taymda yayımlanan 10 ədəd bir saatlıq birgə televiziya dəyirmi masası şəklində pulsuz vaxt ayırır.<sup>56</sup> Bu proqramlarda namizədlər və ya onların müvəkkil şəxsləri püşkatma nəticəsində müəyyən edilmiş qaydada növbə ilə əvvəlcədən razılaşdırılmış mövzular üzrə öz fikirlərini təqdim edirdilər, lakin namizədlər arasında son dərəcə məhdud qarşılıqlı ünsiyyət müşahidə olunurdu. Bir tədbir istisna olmaqla, bütün müsabiqə iştirakçıları şəxsən iştirak etmiş, müvəkkil şəxsləri irəli sürmüş hazırkı prezident bu müzakirələr qatılmamış və bununla da sözügedən proqramların dəyəri azalmışdır. 44 media orqanı ödənişli vaxt və ya məkan təklif etsə də, məlumatlara görə, kampaniya büdcəsinin məhdud olması səbəbindən namizədlər həmin təkliflərdən məhdud istifadə ediblər və əsasən onlayn mediadan yararlanıblar.

Seçki Məcəlləsi təbliğat-təşviqat iştirakçılarının fəaliyyətini işıqlandırmağı seçən yayım mediasını bunu bərabər əsaslarla etməyə və məzmunu yalnız verilişlərin əvvəlində heç bir əlavə şərh olmadan yayımlamağa məcbur edir. Bununla belə, DTİHB SMM media monitorinqi qeyd edib ki, xəbərlər və cari məsələlər proqramlarında təbliğat-təşviqat iştirakçılarının işıqlandırılması nominal xarakter daşıyır.<sup>57</sup> Rəsmi təşviqat dövründə *AzTV*, *ARB TV*, *ATV*, *İTV* və *Xezer TV* bütün kampaniya iştirakçılarına praym-taymda cəmi iki dəqiqədən az vaxt ayırıblar. *Real TV* xəbər kanalı da ümumilikdə təşviqat kampaniyası zamanı namizədlərə az yer ayırsa da, kampaniyanın son günündə axşam xəbərlərində hər bir namizəd haqqında qısa məlumat təqdim edib. Eyni zamanda, *AzTV*, *ATV*, *Real TV* və *Xezer TV* hazırkı Prezidentə ümumilikdə altı saatdan çox geniş müsbət xəbərlər ayıraraq, onun fəaliyyətini gündəlik formal şəkildə işıqlandırır. Bundan başqa, *AzTV*, *ATV* və *Xezer TV* kampaniya və süküt günündə öz reklam seqmentlərinə ölkə ərazisi suverenliyinin bərpasında hərbiçilərin və hazırkı Prezidentin rolunu yüksək qiymətləndirən, 30-60 saniyəlik öz istehsalı olan qısa video çarxlar yerləşdirirdilər. *İctimai İTV* və özəl *ARB TV* xəbərlərdə hazırkı Prezidentin işıqlandırılmasını məhdudlaşdırmaq üçün açıq-aşkar səy göstərmişdirlər; Prezident, gündəlik olaraq işıqlandırılrsa da, digər yayımçılarla müqayisədə bu, əhəmiyyətli dərəcədə az idi.<sup>58</sup>

Monitorinqi aparılan onlayn medianın işıqlandırması əsasən yayım mediasının nümunəsini əks etdirir, *APA*, *Azertac*, *Qafqazinfo*, *Report* və *Trend* Prezident kimi fəaliyyətdə olan şəxsə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət vaxt ayırır, eyni zamanda, qalan altı iştirakçıya aid çox məhdud məlumat yerləşdirib. *Turan* isə əksinə, hazırkı prezidenti əhəmiyyətli dərəcədə işıqlandırsa da, bunu əsasən faktiki və tənqidi tonda edib.

Bütövlükdə, *İTV*-də pulsuz təqdimatlar, praym-taymda birgə dairmə masalar və bir neçə ödənişli siyasi reklamlar istisna olmaqla, bütün kampaniya ərzində təbliğat-təşviqat iştirakçılarının mediada çox az işıqlandırılması seçicilərə kampaniya iştirakçıları və onların proqramları haqqında məlumat almağa imkan vermədi və onların məlumatlı seçim etmək imkanını məhdudlaşdırdı. Hazırkı Prezident və Hökumət

<sup>55</sup> Qabaqlayıcı tədbir kimi məhkəməyəqədər həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı DTİHB SMM-in tanış olduğu məhkəmə qərarları demək olar ki, məzmunca eyni idi və hər bir konkret halda bu son tədbirin seçilməsi üçün müvafiq əsaslandırma təqdim etməmişdir. [MSHBP-yə 35 sayılı Ümumi Şərhdə](#) bildirilir ki, [a]həbs və ya həbs üçün hər hansı tutarlı əsas [...] həddən artıq geniş və ya özbaşına şərh və ya tətbiqdən qaçınmaq üçün kifayət qədər dəqiqliklə müəyyən edilməlidir.

<sup>56</sup> *İTV*, həmçinin əksər namizədlərin müvəkkil şəxsləri ilə təmsil olunduğu əsas radio kanalında doqquz belə proqram təşkil edib. Bundan əlavə, dövlətə məxsus dörd milli qəzet bütün namizədlərə pulsuz yer ayırır.

<sup>57</sup> Rəsmi təşviqat dövründə DTİHB SMM aşağıdakı televiziya (ictimai), *AzTV* (dövlət), *ARB*, *ATV*, *Real TV* və *Xezer TV*-nin praym-taymının sistemli media monitorinqini həyata keçirmişdir. DTİHB SMM həmçinin *apa.az*, *azertag.az*, *qafqazinfo.az*, *report.az*, *trend.az*, *turan.az* saytlarının xəbərlərin işıqlandırılmasının monitorinqini aparır.

<sup>58</sup> Bununla belə, *ARB TV*-nin gündəlik xəbər buraxılışlarının başlığı və sonluğu da ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpasında hərbiçilərin və Prezidentin rolunu vurğulayırdı.

haqqında tənqidi məlumatların demək olar ki, tamamilə olmaması ilə birlikdə bu, kampaniyanın rəqabətsiz xarakterini daha da qabarıq əks etdirirdi.

## Seçki mübahisələrinin həlli

Seçki hüquqlarını pozan hərəkətlərdən, hərəkətsizlikdən və qərarlardan yuxarı seçki komissiyasına və Apellyasiya Məhkəməsinə, onun qərarlarından isə Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər.

DTİHB və Venesiya Komissiyasının əvvəlki tövsiyələrinə baxmayaraq, qanunvericilik bazası seçki komissiyalarının tərkibi ilə bağlı həll edilməmiş struktur problemi səbəbindən şikayətlərin tam qərəzsiz orqan tərəfindən baxılmasını təmin etmir.<sup>59</sup> Şikayətlərə baxılması üçün MSK tərəfindən yaradılmış Ekspert Qrupu MSK üzvlərindən və əməkdaşlarından ibarətdir.<sup>60</sup> MSK öz iclasında yalnız bir şikayətə baxdığı halda,<sup>61</sup> DTİHB SMM-in müşahidələri göstərmişdir ki, şikayətlər MSK tərəfindən bir sıra hallarda heç bir əsaslandırma olmadan sadəcə qanunun müddəalarına istinad edilən məktublar vasitəsilə cavablandırılmışdır.<sup>62</sup> Bundan əlavə, Ekspert Qrupunun üzvləri DTİHB SMM-i məlumatlandırılar ki, onlara seçkilərə aidiyyəti olmayan “şikayətlər” daxil olub. Belə “şikayətlərin” bəziləri seçkilərlə bağlı şikayətləri təşkil edir,<sup>63</sup> lakin lazımi qaydada baxılmadan buraxılmışdır. Apellyasiya Məhkəməsinə doqquz apellyasiya şikayəti daxil olub. Onlardan beşi rədd edilib, biri inzibati müdafiə vasitələri tükənmədiyinə görə olmaqla dördü qəbul edilməyib.<sup>64</sup> DTİHB SMM-in də tanış olduğu sonuncu hala dair qərarında da, Məhkəmə bildirmişdir ki, ərizəçi MSK-ya telefon zəngləri və onunla əlaqə qurmaq cəhdləri barədə kifayət qədər sübut təqdim etməyib. Bununla da Məhkəmə sübut yükünü vətəndaşın üzərinə qoyub. Apellyasiya Məhkəməsinin heç bir qərarının ictimaiyyətə açıq olmaması səbəbindən DTİHB SMM digər işlər üzrə çıxarılan rədd qərarların əsaslarını qiymətləndirə bilməmişdir. Bu halın özü şəffaflığa kölgə salır.<sup>65</sup> DTİHB SMM-in müşahidə etdiyi məhkəmə iclaslarında tərəflərə öz mövqelərini təqdim etmək imkanı yaradılıb. Lakin dinləmələrin vaxtı barədə ictimaiyyətə məlumat verilməyib.<sup>66</sup>

Bəzi apellyasiya şikayətçiləri üçün seçkilərlə bağlı məsələlər üzrə əlavə müraciət etmək imkanı məhduddur, çünki şikayətlər yalnız Vəkillər Kollegiyasında qeydiyyatdan keçən qanuni nümayəndə vasitəsilə Ali Məhkəməyə verilə bilər.<sup>67</sup> DTİHB SMM-in bir sıra həmsöhbətləri tənqidi fikir bildirən və ya insan hüquqları ilə bağlı və ya siyasi cəhətdən həssas işlərə baxan hüquq mütəxəssislərinə edilən təzyiqləri nəzərə alaraq, onların hüquqi yardım almaq imkanları ilə bağlı narahatlıqlarını ifadə ediblər. Bu,

<sup>59</sup> 2015-ci ildə [Qəhrəmanlı və başqaları Azərbaycanı qarşı](#) işində AIHM qeyd edib ki, “buna görə seçkilərlə bağlı fərdi şikayətlər üzrə ekspertizanın effektivliyini artırmaq məqsədi ilə seçki komissiyalarının strukturunda islahatların aparılmasını nəzərdə tutan cavabdeh dövlətin səyləri təşviq edilməlidir.” Bu günə qədər bu hökm icra olunmayıb.

<sup>60</sup> Qrupun yeddi üzvü MSK üzvü, ikisi isə MSK Katibliyinin əməkdaşdır.

<sup>61</sup> Şikayətdə polis namizədin imzatoqlama fəaliyyətinə mane olduğu iddia edilirdi. MSK işi prokurorluğa göndərdi, sonradan prokurorluq ərizəçinin təqdim etdiyi sübutların cinayət işinin başlanması üçün kifayət etmədiyini bildirərək onu rədd etdi.

<sup>62</sup> DTİHB SMM-nin iştirak etdiyi məhkəmə iclası zamanı ərizəçi məhkəməyə belə məktublardan birini göstərdi.

<sup>63</sup> Məsələn, imzatoqlama tarixləri ilə bağlı məlumatlar bayram günlərinə təsadüf edir.

<sup>64</sup> Müraciət edənlər imzatoqlama üçün vaxtın çox qısa olduğunu və ya onun dövlət bayramı ilə üst-üstə düşməsinin onların bu seçkidə iştirakına mane olduğu üçün imzatoqlama qrafiki ilə bağlı qaldırılmışdır. Bir halda, şikayətçi hazırkı prezident tərəfindən erkən təşviqat apardığını iddia edirdi.

<sup>65</sup> DTİHB SMM Məhkəmədən yalnız sorğu əsasında dörd qərarın sürətini almışdır.

<sup>66</sup> DTİHB SMM Apellyasiya Məhkəməsindən və MSK-dan dinləmələr haqqında məlumat almaq üçün müraciət etdi; dinləmələr başlamazdan bir müddət əvvəl Məhkəmədən bir bildiriş alınmışdır. Müşahidə olunan digər dinləmələr üçün DTİHB SMM-ə ərizəçilər tərəfindən dinləmələr barədə məlumat verilib.

<sup>67</sup> Seçki ilə bağlı Ali Məhkəməyə verilmiş iki şikayət qanuni nümayəndə vasitəsilə verilmədiyi üçün təmin edilməyib. Hər iki halda dövlət tərəfindən vəkilin təmin edilməsi ilə bağlı vəsatət məhkəmə tərəfindən rədd edildi və bildirildi ki, ərizəçi hüquqi xidmətlərin ödənilməsi üçün kifayət qədər vəsaitinin olmadığını sübut etməyib.

ATƏT-in öhdəliklərinə zidd olaraq,<sup>68</sup> şəxslərin hüquqi yardım üçün müraciət etmək və hüquqi yardım almaq hüququnu əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaqla, işdən çıxarılma təcrübəsi və təhlükəsi, intizam sanksiyaları və Vəkillər Kollegiyasına qəbul edilməməsi<sup>69</sup> kimi hallar daxildir.

Rəsmilər DTİHB SMM-ə “Məhkəmə sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” 2019-cu il Prezident fərmanının icrası ilə bağlı görülən tədbirlər barədə məlumat təqdim ediblər.<sup>70</sup> Bir çox DTİHB SMM həmsöhbətləri seçki mübahisələrinin həlli sisteminə inanmadıqlarını bildirdilər, belə ki, onlar məhkəmə müstəqilliyinin çatışmadığını hesab edirlər, çünki hakimiyyət orqanlarına qarşı mübahisələrin həllində məhkəmə vasitələrini səmərəsizləşdirir və işlərin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə çıxarılmasını zəruri edir.<sup>71</sup> Bütövlükdə seçki komissiyalarının qərəzsizliyinin olmaması, məhkəmə sisteminin müstəqilliyi və səmərəliliyi ilə bağlı uzun müddətdir mövcud olan narahatlıqlar və hüquq sahəsində çalışan mütəxəssislərə qoyulan məhdudiyətlər 1990-cı il Kopenhagen Sənədinin 5.10-cu bəndinə zidd olaraq, effektiv hüquqi müdafiə vasitələri hüququnu pozur.<sup>72</sup>

### Vətəndaş və beynəlxalq müşahidəçilər

Qanun vətəndaş və beynəlxalq seçki müşahidəsini nəzərdə tutur. Akkreditasiyadan keçmək üçün maraqlı təşkilatın seçki sahəsində işləməsi tələb olunur. Akkreditasiyadan keçmiş müşahidəçilər səsvermə və səsərin hesablanması da daxil olmaqla, seçki günü proseslərini müşahidə edə bilsələr də, onlar yalnız MSK-nın icazəsi ilə komissiyanın iclaslarında iştirak edə bilirlər. Komissiyanın iclaslarını müşahidə etmək icazəsi püşkatma yolu ilə verilir; lakin bu icazəyə malik təşkilatların siyahısı ictimaiyyətə açıqlanmamış və bu, şəffaflığa mənfi təsir göstərmişdir. Namizədlərin və siyasi partiyaların da müşahidəçiləri akkreditasiya etmək hüququ vardır.

DTİHB SMM-in bir neçə həmsöhbəti vətəndaş cəmiyyəti üçün xaricdən maliyyələşməni məhdudlaşdıran hüquqi müddəalarla bağlı narahatlıqlarını ifadə ediblər. Bəzi DTİHB SMM həmsöhbətləri xarici maliyyələşdirməni məhdudlaşdıran hüquqi müddəalarla bağlı narahatlıqlarını ifadə edərək, onların müşahidə fəaliyyətini hazırlamaq və həyata keçirmək imkanlarını məhdudlaşdırdığını qeyd ediblər. Bundan əlavə, bəzi VCT-lər, o cümlədən əvvəllər seçki proseslərinin müşahidəsi ilə məşğul olan təşkilatlar qeydiyyat prosesində uzun ləngimələr və ya onların qeydiyyatı və ləğvi ilə bağlı sənədlərdəki kiçik nöqsanları düzəltmək imkanının olmaması kimi inzibati maneələr barədə DTİHB SMM-ə məlumat veriblər.<sup>73</sup>

<sup>68</sup> [1990-cı il ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin](#) 11.2-ci bəndi fərdin insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsində başqalarından kömək istəmək və onlardan yardım almaq, insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsində başqalarına yardım etmək hüququnu təmin edir; 11.3-cü bənddə qeyd olunur ki, effektiv hüquqi müdafiə vasitəsi onların adından çıxış edən fərdlərin və ya qrupların insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı iddialara dair məlumat almaq və nəzərdən keçirmək səlahiyyətinə malik beynəlxalq qurumlarla əlaqə saxlamaq hüququnu əhatə edir.

<sup>69</sup> [2018-ci il Beynəlxalq Məhkəmənin Azərbaycan Vəkillər Kollegiyasına vəkillərin rolu və müstəqilliyi ilə bağlı tövsiyələrində](#) qeyd olunur ki, “intizam tədbirləri və ya bu cür tədbirlərin tətbiqinə dair hədələr kimi xoşagəlməz nümunə davam etdirilir”. Həmçinin 2020-ci il [Bağırov Azərbaycana qarşı](#) işinə baxın, burada Məhkəmə digər məsələlərlə yanaşı, “hüquqdan kənarlaşdırma vəkillərin müdafiəçi kimi öz vəzifələrini yerinə yetirməsinə soyuqqanlı təsir göstərə bilən sərt sanksiya kimi qiymətləndirilə bilməz.”

<sup>70</sup> Bu tədbirlərə hakimlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, məhkəmə-hüquq şurasının islahatları, əməkhaqlarının artırılması, məhkəmə qərarlarının elektron şəkildə dərc edilməsi və tərəflərin “Elektron məhkəmə” sistemində çıxışının təmin edilməsi daxildir.

<sup>71</sup> AİHM məsələyə yalnız bütün daxili hüquqi müdafiə vasitələri tükəndikdən sonra baxmağa başlayır.

<sup>72</sup> ATƏT-in Kopenhagen sənədinin 5.10-cu bəndində qeyd olunur ki, “hər kəs fundamental hüquqlara hörməti və hüquqi toxunulmazlığı təmin etmək üçün inzibati qərarlara qarşı təsirli kompensasiya vasitələrinə malik olacaqdır”.

<sup>73</sup> Məsələn, AİHM-in 2021-ci il [Seçki Monitoring Mərkəzi və Digərləri Azərbaycana qarşı](#) qərarında Məhkəmə qeyd edir ki, “nə Ədliyyə Nazirliyi, nə də yerli məhkəmələr iddia edilən pozuntuların aradan qaldırılmasının qeyri-mümkün olduğunu hansı səbəbdən hesab etmələrinin səbəblərini və SMM-in [Seçkilərin Monitoring Mərkəzi] birdəfəlik ləğvinin əsaslandırılmasını izah etməyiblər.” Məhkəmə qərara almışdır ki, SMM-nin qeydiyyatının gecikdirilməsi və ləğvi ilə bağlı AİHK-nın 11-ci maddəsi pozulub. Bu günə qədər bu hökm hələ də icra olunmayıb.



Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları kimi hüquqi statusun olmaması bu qrupları müşahidəçiləri fərdi qaydada akkreditasiya etməyə məcbur edir ki, bu da əlavə bürokratik və əməliyyat əngəlləri yaradır.<sup>74</sup> Bu kimi şərtlər yerli təşkilatların müşahidə prosesini hazırlamaq və müşahidəçiləri təyin etmək, habelə resurslar axtarmaq, əldə etmək və onlardan istifadədə müstəqilliyə malik olmaq imkanlarını geniş mənada məhdudlaşdırır.<sup>75</sup> DTİHB SMM-in bir sıra həmsöhbətləri müstəqil müşahidəçilər üçün məkanın daralması və hökumətə bağlı təşkilatların daha önə çıxması ilə bağlı narahatlıqlarını ifadə ediblər. Bundan əlavə, bəzi həmsöhbətlər DSK səviyyəsində akkreditə olunan, sonradan isə hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən dəvət olunan və seçkiləri müşahidə etməmək xahişi kimi müşahidəçilərə təzyiq halları barədə məlumat veriblər.

MSK və DSK-lar tərəfindən akkreditə olunmuş 88,000 yerli müşahidəçinin 51 faizi namizədlərin nümayəndələri, 42 faizi fərdi müşahidəçilər, 6 faizi isə qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən irəli sürülüb.

## Seçki günü

Müşahidə olunan məntəqələrdə seçki günü sakit və bütövlükdə nizam-intizamlı keçib, hakimiyyət orqanları tərəfindən hər hansı hadisə haqqında məlumatlar daxil olmayıb. BSMM müşahidəçiləri postelərin çıxarılması tələblərinə baxmayaraq, seçki məntəqələrinin təxminən 8 faizinin yaxınlığında təşviqat materiallarını müşahidə ediblər. Seçki günü ərzində MSK seçici fəallığı da daxil olmaqla, səsvermə ilə bağlı yenilikləri paylaşılıb. MSK fevralın 8-də səhər tezdən seçki məntəqələrinin ilkin nəticələrini dərc etməyə başlayıb. Ümumilikdə, BSMM-nin müşahidə etdiyi MnSK üzvlərinin 52, o cümlədən sədrlərin 39 faizini qadınlar təşkil etmişdir. MSK ilkin seçici fəallığının 76,7 faizə bərabər olduğunu elan edib.

Ümumilikdə müşahidə edilən bütün seçki məntəqələri vaxtında və ya bir qədər gecikmə ilə açılıb. BSMM müşahidəçiləri müşahidə olunan 132 seçki məntəqəsindən 20-də açılış prosesini mənfi qiymətləndiriblər. Müşahidə olunan 37 məntəqədə qəbul edilmiş seçki bülletenlərinin sayı hesablanmayıb, 46-da müvafiq şəkildə qeydə alınmayıb, 35 MnSK-da isə QÇV-lər hesablanmayıb və ləğv edilməyib, 34 halda isə seçki qutuları möhürlərinin seriya nömrələri elan olunmayıb və protokol layihəsində yazılmayıb. Müşahidəsi aparılan məntəqələrin beşdə birində MnSK üzvlərinin tələb olunan prosedurlardan tam məlumatlı olmadığı ortaya çıxmışdı. BSMM müşahidəçiləri izdihamin həddən artıq olması hallarına və 12 MnSK-də açılış prosedurlarına aydın və məhdudiyyətsiz baxmaq mümkün olmadığına dair məlumat verib.

Müşahidə olunan seçki məntəqələrində proses ümumilikdə nizamlı və rəvan keçib. Bununla bərabər, səsvermə proseduru müşahidə edilmiş 1226 seçki məntəqəsinin 7,7 faizində BSMM müşahidəçiləri tərəfindən mənfi qiymətləndirilmişdir ki, bu da yüksək rəqəmdir və ciddi narahatlıq doğurur. Ciddi prosedur çatışmazlıqlarını göstərən mənfi qiymətləndirmələrin sayı əsasən səsvermənin məxfiliyi və təkrar səsvermə hallarına qarşı mühüm təminatların gözlənilməməsi ilə bağlı idi, çünki 11 faiz məntəqələrdə seçicilərin barmaqları mürəkkəblə ardıcıl şəkildə işarələnməmiş və 16 faiz halda isə mürəkkəbin izi yoxlanılmamışdır. Seçki günü bir sıra seçicilər əlavə seçici siyahısına daxil edilib (*Seçici qeydiyyatı bölməsinə baxın*).

<sup>74</sup> Qeydiyyatdan keçməmiş təşkilatlar öz üzvləri adından sənədlər təqdim edə bilməzlər və hər bir potensial müşahidəçi akkreditasiyadan keçmək üçün fiziki olaraq iki dəfə müvafiq komissiyaya getməlidir. Bundan əlavə, qeydiyyatdan keçməmiş təşkilatlar komissiya iclaslarını müşahidə etmək üçün xüsusi icazə almaq və milli fondlara müraciət edə bilməzlər.

<sup>75</sup> BMT-nin sərbəst toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüquqları üzrə [Xüsusi Məruzəçisinin 2013-cü il Hesabatının](#) 34-cü bəndində Xüsusi Məruzəçi “suverenliyin qorunması adı altında xarici maliyyələşdirməni məhdudlaşdıran və ya damğalayan” dövlətlərdən narahatlığını ifadə edib və xatırladı ki, “iştirakçı dövlətlər hökumətlərlə eyni dərəcədə vətəndaş cəmiyyətinin malik olduğu hüquqa əsasən beynəlxalq əməkdaşlığın bir hissəsi kimi QHT-lərin xarici maliyyə vəsaitlərinə çıxışına icazə verməlidir”.

Müşahidələrin dördü birində səsvermənin məxfiliyi pozulmuşdur ki, buna da səbəb 7 faiz hallarda seçicilərin səsvermə bülletenini gizli şəkildə işarələməməsi, 17 faiz halda isə məxfiliyi qoruyacaq şəkildə bükməməsi olmuşdur. Müşahidə olunan seçki məntəqələrinin 11 faizində əsasən namizədlərin, partiyaların və vətəndaş müşahidəçilərinin sayının çox olması nəticəsində izdiham qeydə alınıb. Əlilliyi olan şəxslərin səsvermə prosesinə çıxışını asanlaşdıran tədbirlərə baxmayaraq, müşahidə edilən seçki məntəqələrinin 73 faizində müstəqil əlçatımlıq təmin olunmayıb və 37 faizində MnSK-nın quruluşu əlilliyi olan insanlar üçün əlverişli olmayıb.

BSMM müşahidəçiləri bir sıra ciddi pozuntuların əlamətlərini, o cümlədən seçki qutularına bülletenlərin atılması (29 seçki məntəqəsi), müşahidələrin 5 faizində seçici siyahılarında oxşar imzaların, eləcə də müşahidələrin 4 faizində qrup səsverməsinin olduğuna dair məlumat veriblər. Müşahidə olunan seçki məntəqələrinin təxminən 4 faizində seçki qutuları düzgün möhürlənməmişdir. Müşahidə olunan yalnız 56 seçki məntəqəsində şikayətlər verilib.

Müşahidəsi aparılan seçki məntəqələrinin böyük əksəriyyətində namizəd və partiya müşahidəçiləri, müşahidəsi aparılan məntəqələrin yarısında isə məşvərətçi statuslu MnSK üzvləri iştirak edib. Hər iki kateqoriya əsasən YAP-ı təmsil edirdi (müvafiq olaraq 81 və 78 faiz). Müşahidə olunan seçki məntəqələrinin 81 faizində vətəndaş müşahidəçiləri iştirak edib. Bununla belə, BSMM müşahidəçilər arasında onları cəlb edən qurumla bağlı məlumatlılığın az olduğunu bildirdilər və qeyd etdilər ki, təcrübədə müşahidə olunan məntəqələrdə vətəndaş müşahidəçisi kimi akkreditə olunmuş şəxslərin 14 faizi partiyaların və ya namizədlərin, 9 faiz halda isə partiya və namizəd müşahidəçiləri başqa bir namizədin maraqlarını təmsil edirlər. Məntəqələrin 5 faizində icazəsiz şəxslər müşahidə olunub, lakin ümumilikdə onlar məntəqə seçki komissiyalarının işinə müdaxilə etməyiblər.

Əsasən məntəqələrdəki seçici sayına və məntəqənin quruluşuna görə müşahidə edilən seçki məntəqələrinin 10 faizində səsvermə prosedurlarını asanlıqda müşahidə etmək mümkün deyildi. BSMM müşahidəçiləri müşahidələrin 4 faizində məhdudiyətsiz səsvermə prosedurlarını müşahidə edə bilməyiblər. Bir neçə müstəqil media qurumu DTİHB SMM-i məlumatlandırıb ki, müvafiq media qurumları tərəfindən verilmiş etibarlı vəsiqənin olmasına baxmayaraq, onların jurnalistlərinə bəzi seçki məntəqələrinə daxil olmağa imkan verilməyib.<sup>76</sup> Bütün bu hallar birlikdə prosesin şəffaflığına mənfi təsir göstərir.

BSMM 1990-cı ilin ATƏT-in Kopenhagen Sənədinin 7.4-cü bəndinə uyğun olaraq seçki bülletenlərinin sayılıb-saxlanılmaması və dürüst şəkildə təqdim edilib-edilməməsi ilə bağlı ciddi suallar doğuran əhəmiyyətli prosedur səhvləri və nöqsanları və seçki qutusunda bülletenlərin atılması əlamətləri səbəbindən müşahidə edilən 113 səsli sayılması prosesindən yarıdan çoxunda (61) sayını mənfi qiymətləndirmişdir. Müşahidəsi aparılan məntəqələrin demək olar ki, yarısında (52) sayın çarpaz yoxlamaları aparılmayıb və seçki komissiyaları seçici siyahılarındakı imzalar hesablanmayıb, 107 məntəqədən 37-də komissiya səyyar səsvermə üçün imzalanmış müraciətlərin sayını müəyyən etməyib. Bu kimi hallar qutulara atılan seçki bülletenlərinin sayının seçici siyahılarını imzalamış seçicilərin sayı ilə düzgün tutuşdurulmasının qarşısını almışdır. Müşahidə aparılan məntəqələrin təxminən beşdə üçü (68) protokol layihəsində qeyd olunan rəqəmləri açıqlamayıblar.

Qutular açıldıqdan sonra BSMM müşahidəçiləri 13 halda seçki qutularına topa bülleten, o cümlədən bülletenlərin dəstə şəklində atılması əlamətlərini qeyd ediblər, 12 halda isə seçki qutusunda olan bülletenlərin sayı səs verən seçicilərin sayından çox olub. Müşahidəsi aparılan 34 məntəqədə seçki qutusunda olan bülletenlərin sayı müəyyən edilməyib və protokol layihəsinə yazılmayıb. 15 halda BSMM müşahidəçiləri seçici siyahılarının, nəticələrin və ya protokolların qəsdən saxtalaşdırılmasının əlamətlərini qeyd ediblər. Müşahidə edilən seçki məntəqələrinin dördü birində bülletenlərin etibarlılığı əsaslı və ya ardıcıl şəkildə müəyyən edilməmişdir (müvafiq olaraq 26 və 22 hal). Bundan əlavə, müşahidəsi aparılan

<sup>76</sup> Seçki günü KİV-in İnkişafı Agentliyi bəyanat yayıb ki, jurnalistlər seçki məntəqələrinə maneəsiz daxil olmalıdırlar.

məntəqələrin böyük əksəriyyətində (72) mübahisəli bülletenlərin etibarlılığına dair qərar komissiya üzvlərinin səsverməsi ilə həll edilməmişdir. Səslərin sayılması zamanı müşahidə edilən 113 seçki məntəqəsində cəmi 7 şikayət verilib.

BSMM müşahidəçiləri qeyd ediblər ki, müşahidəsi aparılan məntəqələrin təxminən yarısında (53) səslərin sayılmasının şəffaflığı pozulub, 36 halda müşahidəçilərin heç də hamısı bülletendəki seçici işarələrini aydın görə bilməyib və 29-da halda isə hesablama prosedurlarını izləyə bilməyiblər. Müşahidəsi aparılan məntəqələrin beşdə birində (26) BSMM müşahidəçiləri səslərin sayılması prosedurlarını məhdudiyətsiz müşahidə edə bilməyiblər, 21 halda MnSK tərəfindən onlara tam əməkdaşlıq nümayiş etdirilməyib və bir neçə halda protokolların doldurulması prosesi başlaması səbəbi ilə BSMM müşahidəçilərindən seçki məntəqəsinin binasını tərk etmələri tələb olunub. Müşahidəsi aparılan məntəqələrin 25-də komissiya üzvləri tərəfindən uzun fasilələr verilmiş və 9 halda bu fasilələr zamanı materiallar müşahidəçilərin və nümayəndələrin tam nəzərində qalmamışdır. Protokolun sürəti müşahidə edilən seçki məntəqələrinin yarısından azında (43) müvafiq qaydada dərc edilib.

BSMM müşahidə edilən 89 DSK-dan 81-də cədvəllərin tərtib edilməsi prosesini müsbət qiymətləndirib. Müşahidə olunan 26 DSK-da vətəndaş və namizəd və ya partiya müşahidəçiləri iştirak edib. Mənfi qiymətləndirmələr əsasən protokolların və digər materialların qəbulunun zəif təşkili, kifayət qədər yer olmaması və prosedurlara ardıcıl əməl olunmaması, eləcə də müşahidəçilərin prosedurlar haqqında aydın təsəvvürə malik olmaması ilə bağlı olub. 4 DSK-da BSMM müşahidəçilərinə cədvəllə tanış olmaq imkanı verilməmiş, icazə verilən altı DSK-da onlar məhdudiyətsiz prosedurları müşahidə edə bilməmişlər.

BSMM müşahidəçiləri 40 halda DSK sədrlərinin kompüterdə yazılanları elan etmədiklərini, 15 halda isə məntəqə seçki komissiyalarının sədrlərinin protokolun üç sürətini imzalamadıklarını müşahidə ediblər. Bundan əlavə, 14 halda MnSK üzvləri ya protokol rəqəmlərini dəyişmiş, ya da DSK-nın binasında öz protokollarını doldurmuşlar. 21 halda isə MnSK-nın məlumatları cədvəllərə daxil edilərkən MnSK sədrləri prosesdə iştirak etməyiblər.

***Bu hesabatın ingilis dilində olan sürəti yeganə rəsmi sənəd hesab olunur.***

***Azərbaycan dilinə tərcüməsi qeyri-rəsmi hesab olunur.***

## MİSSİYA HAQQINDA MƏLUMAT VƏ MİNNƏTDARLIQLAR

Bakı, 8 fevral 2024-cü il – Hazırki İlkin Müşahidələr və Nəticələr Bəyanatı ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosu (DTİHB) və ATƏT Parlament Assambleyasının (ATƏT PA) birgə fəaliyyətinin nəticəsidir. Qiymətləndirmə seçkinin ATƏT-in öhdəliklərinə, demokratik seçkilərlə bağlı digər beynəlxalq öhdəliklərə və standartlara və milli qanunvericiliyə uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün aparılıb.

Artur Qerasimov ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri tərəfindən ATƏT-in qısamüddətli müşahidə missiyasının Xüsusi Əlaqələndiricisi və Rəhbəri təyin edilib. Daniela De Ridder ATƏT PA nümayəndə heyətinə rəhbərlik edib. Ouen Mörfi dekabrın 28-dən etibarən DTİHB SMM-in rəhbəridir.

Hazırki İlkin Müşahidələr və Nəticələr Bəyanatı seçki prosesi başa çatmazdan əvvəl təqdim olunur. Seçkilərin yekun qiymətləndirilməsi qismən seçki prosesinin növbəti mərhələlərinin, o cümlədən nəticələrin hesablanması, protokollaşdırılması və elan edilməsindən, seçki günündən sonra mümkün şikayət və ya müraciətlərə baxılmasından asılı olacaq. DTİHB seçki prosesinin başa çatmasından bir neçə ay sonra müjün təkmilləşdirmələr üçün tövsiyələr daxil olmaqla əhatəli yekun hesabat hazırlayacaq. ATƏT PA öz hesabatını qarşından gələn qiş iclasında təqdim edəcək.

DTİHB SMM-in tərkibinə paytaxtda 11 ekspert və ölkə üzrə ezam olunmuş 26 uzunmüddətli müşahidəçi daxildir. Seçki günü 42 ölkədən 335 müşahidəçi, o cümlədən DTİHB tərəfindən 26 uzunmüddətli və 207 qısamüddətli müşahidəçi, həmçinin ATƏT PA-nın üzvü olan 79 nümayəndə heyəti göndərilmişdir. Seçkilərin açılış mərhələsi ölkə üzrə 132, səsvermə isə 1181 məntəqəsində müşahidə olunub. Səslərin sayılması 113 seçki məntəqəsində, cədvəllərin tərtibi isə 81 DSK-da müşahidə olunub.

Müşahidəçilər seçkiləri müşahidə etməyə dəvət etdiklərinə görə hakimiyyət orqanlarına, köməyə görə isə Mərkəzi Seçki Komissiyasına və Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinə minnətdarlıqlarını ifadə edirlər. Onlar həmçinin digər dövlət qurumlarına, siyasi partiyalara, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarına və beynəlxalq ictimaiyyət nümayəndələrinə əməkdaşlığa görə təşəkkürlərini bildirirlər.

Əlavə məlumat üçün aşağıdakı nümayəndələrlə əlaqə saxlayın:

- Ouen Mörfi, DTİHB SMM-in rəhbəri, Bakı (+994 55 220 20 94);
- Katya Andruş, DTİHB-nin sözcüsü (+48 609 522 266), və ya  
Martina Barker-Tsiqanikova, DTİHB-nin Seçkilər üzrə müşaviri, Varşava (+48 695 654 060);
- Stefani Kolçanov, ATƏT PA-nın Seçkilər Departamentinin rəhbəri (+45 601 088 82)

### DTİHB SMM ünvanı:

Ibis Baku City Hotel, 4-cü mərtəbə

Bakı 1025, Xocalı prospekti 64

Tel: + 994 55 220 39 02

Email: [office@odihr.org](mailto:office@odihr.org)